

PRAVNI KONCEPTI V LUČI NEVROZNANOSTI: NEVROLOŠKA PODLAGA NERAZSODNOSTI IN DUŠEVNEGA ZDRAVJA

DENIS MAGYAR

Maribor, Slovenija
info@odvetnik-dm.si

Predmetni prispevek obravnava nevrološko podlago nerazsodnosti in duševnega zdravja. Ugotovitev, da je posameznik nerazsoden, je pomembna za številna področja civilnega prava. Koncept nerazsodnosti je obravnavan v povezavi z deliktno in poslovno sposobnostjo ter oporočno in ženitno sposobnostjo kot posebni vrsti poslovne sposobnosti. Tudi duševno zdravje je dejstvo, ki se ugotavlja v dokaznem postopku. Od njegovega obstoja je odvisna dopustnost »prisilne hospitalizacije«, ki predstavlja velik poseg v človekove pravice in temeljne svoboščine. Ker sta nerazsodnost in duševno zdravje – kot pravna koncepta – izrazito subjektivne narave, njihovo ugotavljanje zahteva zanesljivo objektivizacijo. Avtor zastopa stališče, da uporaba nevroznanstvenih odkritij lahko poveča zanesljivost ugotavljanja pravno relevantnih subjektivnih dejstev. »Objektivizacijo subjektivnega« omogoča nevroznanost, katere odkritja so že uporabna v dokazne namene. Nadaljnji razvoj bo zmanjšal pomanjkljivosti nevroznanosti, zato se bo zanesljivost nevroznanstvenih odkritij povečala. S tem bodo nevroznanstvena odkritja postala pomemben del objektivizacije subjektivnih dejstev v civilnih postopkih.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.pf.1.2024.15](https://doi.org/10.18690/um.pf.1.2024.15)

ISBN
978-961-286-817-8

Ključne besede:

nevroznanost, nevropravo,
subjektivna dejstva,
»objektivizacija
subjektivnega«,
nerazsodnost,
duševno zdravje

Opomba:

Prispevek je izvleček že
objavljenega dela: Magyar,
D. (2021). *Pomen in uporaba
nevroznanstvenih odkritij v
civilnem dokaznem pravu:
doktorska
disertacija* [Doktorska
disertacija, Univerza v
Mariboru]. Digitalna
knjižnica Univerze v
Mariboru.

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.pf.1.2024.15](https://doi.org/10.18690/um.pf.1.2024.15)

ISBN
978-961-286-817-8

Keywords:

neuroscience,
neurolaw,
subjective facts,
»objectification of
subjective«,
impaired judgement,
mental health

Note:

This is an abstract of an already published work: Magyar, D. (2021). *Pomen in uporaba neuroznanstvenih odkritij v civilnem dokaznem pravu: doktorska disertacija* [Doktorska disertacija, Univerza v Mariboru]. Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru.

LEGAL CONCEPTS IN THE LIGHT OF NEUROSCIENCE: NEUROLOGICAL BASIS OF IMPAIRED JUDGEMENT AND MENTAL HEALTH

DENIS MAGYAR

Maribor, Slovenia
info@odvetnik-dm.si

The present article discusses the neurological basis of impaired judgement and mental health. The finding that an individual has impaired judgement is important for many areas of civil evidence law. In the present article the concept of impaired judgement is discussed in connection with the ability of tort and legal capacity, including testamentary and marital capacity. Mental health is also a fact that is ascertained in evidentiary procedures, since the absence of mental health is a precondition for »involuntary hospitalization«, which represents a major interference with human rights and fundamental freedoms. However, impaired judgement and mental health - as legal concepts - are highly subjective facts in nature. In order to ascertain those facts, the court has to achieve their reliable objectification. The author argues that the use of neuroscientific discoveries can increase the reliability in ascertaining legally relevant subjective facts. The »objectification of the subjective« is made possible by neuroscientific discoveries, which are already useful for evidentiary purposes. Further development will reduce the disadvantages of neuroscience, and therefore the reliability of neuroscientific discoveries will increase. With this, neuroscientific discoveries will become an important part of the objectification of subjective facts in civil procedures.

1 Uvod

Pravo in nevroznanost na prvi pogled nimata veliko skupnega. Pravnike namreč zanimata človek in njegovo vedenje, nevroznanstvenike pa njegovi možgani. Toda v civilnem dokaznem postopku se poleg dejstev, ki se navezujejo na človeka in njegovo vedenje, ugotavljajo tudi dejstva, ki se navezujejo na kognitivne procese, duševna stanja in druga dejstva, ki imajo nevrolško podlago. Izmed vseh pravno relevantnih dejstev je najzahtevnejše ugotavljanje dejstev notranjega življenja (subjektivnih dejstev). (Ne)obstoj subjektivnih dejstev je namreč odvisen od subjektivnega doživljanja posameznika, zato jih »zunanji opazovalci« izkustveno ne morejo zaznati. V civilnem dokaznem pravu je glavni »zunanji opazovalec« sodišče, ki je zaradi narave subjektivnih dejstev ujeto v začaranem krogu. Po eni strani mora ugotoviti vsa pravno relevantna dejstva, po drugi strani pa je soočeno z zahtevnostjo ugotavljanja dejstev, ki so subjektivne narave. Resnica o (ne)obstoju subjektivnih dejstev je namreč znana le osebam, ki so z njimi v posebnem subjektivno-izkustvenem odnosu.¹

Za zanesljivo ugotovitev subjektivnega je potrebna njegova objektivizacija. »Objektivizacija subjektivnega« v civilnem dokaznem pravu je v rokah sodišča, ki si praviloma pomaga z izvedenci. Toda izvedenska mnenja so (večinoma) odvisna od samoporočanja in temeljijo na metodah, ki zaradi narave subjektivnih dejstev ne zagotavljajo popolne zanesljivosti. Izvedenci, kakor tudi sodišča, namreč nimajo neposrednega vpogleda v subjektivno doživljanje posameznika, zato je njihova prepričanost o (ne)obstoju subjektivnega le približek resnice. Višjo zanesljivost pri ugotavljanju subjektivnih dejstev bi lahko dosegli, če bi znanosti uspel preboj v človekovo »notranjost«. Vpogled v posameznika bi namreč omogočil zanesljivejše sklepanje o (ne)obstoju subjektivnih dejstev.

In prav človekova »notranjost« predstavlja področje, kjer imajo pravni koncepti podlago (tudi) v nevroznanosti. Interdisciplinarno področje, kjer se pravna vprašanja prepletajo z nevroznanstvenimi in *vice versa*, imenujemo nevropravo. Nevropravo ne predstavlja tradicionalne pravne panoge, ki bi se poučevala na pravnih fakultetah, ampak relativno novo področje, kjer se prepletajo pravni in nevroznanstveni vidiki enakih fenomenov. Če bi lahko uporaba nevroznanstvenih odkritij prispevala k

¹ Morda pa še njim ne, saj se nekateri ne zavedajo določenih subjektivnih dejstev.

zanesljivejši »objektivizaciji subjektivnega«, bi bilo njihovo poznavanje koristno za civilno dokazno pravo, saj se v civilnem dokaznem postopku ugotavljajo tudi subjektivna dejstva. Vrata razpravnih dvoran se bodo nevroznanstvenim odkritjem odprla, ko bodo pravniki spoznali dodano vrednost in omejitve, ki jih prinaša nevroznanost.

Namen predmetnega prispevka je odgovoriti na vprašanje ali lahko uporaba nevroznanstvenih odkritij prispeva k zanesljivejšemu ugotavljanju pravno relevantnih dejstev, ki se nanašajo na (ne)razsodnost in duševno zdravje, in na vprašanje ali obstajajo omejitve pri uporabi nevroznanstvenih odkritij v civilnem dokaznem pravu. V drugem poglavju prispevka se obravnava nevrološka podlaga nerazsodnosti: v prvih treh podpoglavjih so predstavljeni pravni vidiki nerazsodnosti v okviru deliktne, poslovne, ženitne in oporočne sposobnosti, v tretjem podpoglavju pa so analizirana nevroznanstvena odkritja, ki so pomembna za pravno razumevanje nerazsodnosti kot povezovalnega elementa pravno priznanih oblik sposobnosti. V tretjem poglavju se obravnava nevrološka podlaga duševnega zdravja v zvezi z nevroznanstvenimi odkritji, katerih poznavanje je pomembno za razumevanje duševnega zdravja kot pravnega koncepta. Četrto poglavje se kritično opredeli do (ne)zanesljivosti uporabe nevroznanstvenih odkritij v sodnih postopkih, nakar se ugotovitve raziskovanja predstavijo v zaključnem poglavju prispevka.

2 Nerazsodnost v luči nevroznanosti

Ugotovitev, da je posameznik nerazsoden, je pomembna za številna področja civilnega dokaznega prava. V nadaljevanju koncept nerazsodnosti obravnavamo v povezavi z deliktno in poslovno sposobnostjo ter oporočno in ženitno sposobnostjo kot posebni vrsti poslovne sposobnosti. Ob tem velja opozoriti, da navedene oblike (pravne) sposobnosti predstavljajo pravne lastnosti posameznika, medtem ko je nerazsodnost lastnost dejanske narave. Zato v nadaljevanju nerazsodnost obravnavamo kot pravno relevantno subjektivno dejstvo, ki je pomembno za utemeljitev pravnih lastnosti posameznika.

2.1 Nerazsodnost v okviru deliktne sposobnosti

Deliktna sposobnost ni imanentni pojem civilnega prava. Je pravno določena sposobnost posameznika, da odgovarja za protipravno dejanje ali škodo, ki jo povzroči s svojim dejanjem.² Zato deliktno sposobnost imenujemo tudi odgovornost za pravne kršitve, ki je pomembna za utemeljitev odgovornosti v kazenskem pravu, prekrškovnem pravu, pravu disciplinskih prestopkov in civilnem pravu.³ Odgovornost za pravne kršitve je praviloma subjektivna (krivdna, deliktna), kar absolutno velja na področju kaznovalnega prava, na področju civilnega prava pa je lahko tudi objektivna (nekrivdna, kvazideliktna). V civilnem dokaznem pravu je vprašanje odgovornosti za pravne kršitve pomembno za utemeljitev odškodninske odgovornosti.

Deliktna sposobnost na področju civilnega prava je opredeljena kot sposobnost odškodninsko odgovarjati za protipravna dejanja. Povedano drugače: deliktna sposobnost je predpostavka za utemeljitev odškodninske odgovornosti.⁴ Za obstoj deliktne sposobnosti morata biti kumulativno izpolnjeni dve predpostavki: primerna starost (objektivna predpostavka) in razsodnost (subjektivna predpostavka). Iz 136. in 137. člena Obligacijskega zakonika⁵ (OZ) lahko izpeljemo temeljno pravilo, ki opredeljuje objektivno predpostavko deliktne sposobnosti: (1) polnoletne osebe praviloma so deliktno sposobne in (2) mladoletne osebe praviloma niso deliktno sposobne. Veljavnost temeljnega pravila pa dopolnjuje subjektivna predpostavka. Slovensko pravo izhaja iz neizpodbojne domneve, da mladoletniki pred dopolnjenim sedmim letom niso razsodni, zato so deliktno popolnoma nesposobni.⁶ To pravilo bo veljalo ne glede na konkretne lastnosti mladoletnika. Četudi bi se izkazalo, da je mladoletnik razsoden (kar je *per se* malo verjetno), odškodninsko ne more odgovarjati. Za škodo, ki jo povzroči drugemu njihov otrok do dopolnjenega sedmega leta, odgovarjajo starši ne glede na svojo krivdo. Odgovornosti so prosti, če so podani razlogi za izključitev odgovornosti po pravilih o odgovornosti ne glede na krivdo, kakor tudi v primeru, če je škoda nastala medtem, ko je bil otrok zaupan

² N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, Obligacijsko pravo: splošni del, str. 531.

³ M. Pavčnik, 2007, Teorija prava, str. 142.

⁴ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 87.

⁵ Uradni list RS, št. 97/07 – uradno prečiščeno besedilo, 64/16 – odl. US in 20/18 – OROZ631.

⁶ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 88.

drugemu, in če je ta zanjo odgovoren (142. člen OZ). Takšna odškodninska odgovornost staršev je objektivna.

Mladoletnik postane pogojno deliktno sposoben z dopolnjenim sedmim letom. Tudi za mladoletne osebe, ki so že dopolnile sedem let starosti, ne pa še štirinajst, velja domneva nerazsodnosti in deliktne nesposobnosti, vendar pa v nasprotju z mladoletniki pred dopolnjenim sedmim letom ta domneva ni neizpodbojna. Lahko se namreč dokazuje, da je bil mladoletnik po dopolnjenem sedmem letu, ko je povzročil škodo, razsoden. Domnevo o razsodnosti bo moral izpodbiti oškodovanec.⁷ V takšnem primeru bo odgovornost staršev solidarna, razen če dokažejo, da je škoda nastala brez njihove krivde (142. in 143. člen OZ).

Mladoletniki z dopolnjenimi štirinajstimi leti odgovarjajo po splošnih pravilih o odgovornosti za škodo, saj so deliktno popolnoma sposobni. Zato tudi »pravilo sedmih let«. Prvih sedem let mladoletnik ni deliktno sposoben in ne more biti odškodninsko odgovoren, naslednjih sedem let je pogojno deliktno sposoben in bo odškodninsko odgovoren, če oškodovanec uspe izpodbiti domnevo o nerazsodnosti, od dopolnjenega štirinajstega leta pa je popolnoma deliktno sposoben. Z vidika odškodninskega prava se starejši mladoletniki obravnavajo enako kot polnoletne osebe.

Popolna deliktna sposobnost nastopi z dopolnjenim štirinajstim letom in velja za mladoletnike, predvsem pa za polnoletne osebe. Za osebe, ki izpolnjujejo objektivno predpostavko, se subjektivna predpostavka domneva. Ob izpolnjevanju obeh predpostavk obvelja pravna domneva, da je oseba, ki je dopolnila štirinajst let, deliktno sposobna, saj je sposobna za razsojanje. Za obstoj sposobnosti za razsojanje je bistveno, da je posameznik sposoben razumeti pomen in posledice svojih ravnanj – da nima defekta razuma.⁸ Razsoden posameznik mora imeti psihofizične lastnosti, ki omogočajo, da bo razumel in predvidel škodljive posledice svojega ravnanja.⁹ Če bo posameznik razsoden, bo tudi deliktno sposoben. Toda posameznikova sposobnost za razsojanje je lahko prizadeta in takšna prizadetost se lahko izraža kot (1) (bistveno) zmanjšana razsodnost, (2) prehodna nerazsodnost in (3) trajna nerazsodnost. Posameznik, ki je zaradi motnje v duševnem razvoju, težave v

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam; N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, *Obligacijsko pravo: splošni del*, str. 531.

⁹ Prav tam.

duševnem zdravju ali zaradi kakšnega drugega vzroka le zmanjšano razsoden, bo odgovoren za škodo, ki jo je povzročil. Te lastnosti (okolščine) namreč niso dovolj izrazite, da bi izključile posameznikovo odškodninsko odgovornost. Ker zmanjšana razsodnost ne pomeni nerazsodnosti, jo lahko upoštevamo le pri oblikovanju pravnega standarda skrbnega ravnanja, ne pa pri konceptu (ne)razsodnosti.

Z vidika deliktne sposobnosti sta relevantni trajna nerazsodnost in (pogojno) prehodna nerazsodnost. Trajna nerazsodnost namreč absolutno izključuje deliktno sposobnost (in odškodninsko odgovornost), prehodna nerazsodnost pa relativno. Prvi in drugi odstavek 136. člena OZ določata, da posameznik, ki zaradi motnje v duševnem razvoju, težave v duševnem zdravju ali zaradi kakšnega drugega vzroka ni zmožen razsojati, ne odgovarja za škodo, ki jo povzroči drugemu (trajna nerazsodnost), posameznik, ki povzroči drugemu škodo v stanju prehodne nerazsodnosti, pa je zanj odgovoren, razen če dokaže, da ni po svoji krivdi prišel v takšno stanje (prehodna nerazsodnost). Kot smo že ugotovili, se razsodnost domneva, nerazsodnost pa se dokazuje. Zato mora trajno nerazsodnost ob povzročitvi škode dokazati oškodovalec, v posledici česar ne bo odgovarjal za škodo, saj je ravnal brez deliktne sposobnosti. V takšnem primeru bo za škodo, ki jo povzroči oseba, ki zaradi motnje v duševnem razvoju, težav v duševnem zdravju ali zaradi kakšnih drugih vzrokov ni zmožna razsojati, odgovarjal tisti, ki jo je po zakonu ali po odločbi pristojnega organa ali po pogodbi dolžan nadzorovati (prvi odstavek 141. člena OZ). Odgovornosti bo lahko prost, če dokaže, da je opravljal dolžno nadzorstvo ali da bi bila škoda nastala tudi pri skrbnem nadzorstvu (drugi odstavek 141. člena OZ). Domnevo razsodnosti pa lahko izpodbija tudi oškodovanec, ki je škodo povzročil v stanju prehodne nerazsodnosti, če v to stanje ni prišel po svoji krivdi. Če bo oškodovalec uspešno izpodbil domnevo razsodnosti in dokazal, da v stanje prehodne nerazsodnosti stanje ni prišel po svoji krivdi, bo za škodo odgovorna oseba, ki je oškodovalca spravila v stanje prehodne nerazsodnosti (tretji odstavek 136. člena OZ).¹⁰ Velja pa opozoriti, da trajna nerazsodnost ne pomeni tudi absolutne deliktne nesposobnosti. Lahko se namreč zgodi, da posameznik, ki zaradi motnje v duševnem razvoju, težave v duševnem zdravju ali zaradi kakšnega drugega vzroka načeloma ni zmožen razsojati (trajna nerazsodnost), postane prehodno razsoden. Za dejanje, izvršeno v svetlem trenutku, bo oškodovalec

¹⁰ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 88.

odškodninsko odgovarjal, saj bo prehodno (ponovno) vzpostavljena njegova deliktna sposobnost. V svetlem trenutku namreč posameznikova sposobnost za razsojanje ni prizadeta. Dokazovanje svetlega trenutka oz. dejstva, da je trajno nerazsoden posameznik pridobil prehodno razsodnost, bo bremenilo tožečo stranko.

2.2 Nerazsodnost v okviru poslovne sposobnosti

Naslednja pravna lastnost, ki je povezana s konceptom (ne)razsodnosti, je poslovna sposobnost. To je pravno priznana sposobnost posameznika, da samostojno nastopa v pravnem prometu in »z lastnimi dejanji (izjavami poslovne volje) povzroča nastanek, spremembo ter prenehanje (poslovnih, civilnih) pravnih razmerij«¹¹ Samostojno nastopanje v pravnem prometu je pomembno, ker samo oseba, ki ima popolno poslovno sposobnost, lahko samostojno pridobiva pravice in prevzema obveznosti civilnega prava.¹² Poslovna sposobnost je zato določena kot predpostavka za veljavno sklenitev pravnega posla.

Tudi za obstoj poslovne sposobnosti morata biti izpolnjeni dve predpostavki. Objektivna predpostavka je primerna starost (polnoletnost), subjektivna pa sposobnost za razsojanje.¹³ Na podlagi objektivne predpostavke lahko izpeljemo temeljno pravilo, da (1) polnoletne osebe praviloma so poslovno sposobne in (2) mladoletne osebe praviloma niso poslovno sposobne. Toda veljavnost navedenega pravila ni absolutna. Iz 146. in 152. člena Družinskega zakonika¹⁴ (DZ) izhajajo, da mladoletniki pred dopolnjenim petnajstim letom niso poslovno sposobni (poslovna nesposobnost), zato ne morejo veljavno sklepati pravnih poslov. Zakonodajatelj glede poslovne sposobnosti izhaja iz neizpodbojne domneve, da mladoletniki pred dopolnjenim petnajstim letom niso razsodni, zato so poslovno popolnoma nesposobni. To pravilo bo veljalo ne glede na konkretne lastnosti mladoletnika. Četudi bi se izkazalo, da je mladoletnik razsoden (kar je *per se* malo verjetno), pravnega posla (samostojno) ne bo mogel skleniti. Toda niti OZ niti DZ ne določata pravnih posledic, če mladoletnik brez poslovne sposobnosti pravni posel kljub temu sklene. Zato je potrebno upoštevati, da civilno pravo pozna dve obliki neveljavnosti

¹¹ N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, Obligacijsko pravo: splošni del, str. 182.

¹² VSL sklep I Cp 1987/2014 z dne 10. 9. 2014, ECLI: ECLI:SE:VSLJ:2014:ICP.1987.2014.

¹³ Sklep VIII Ips 283/2004 z dne 26. 2. 2008, ECLI: ECLI:SI:VSRS:2008:VIII.IPS.283.2007.

¹⁴ Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C, 200/20 – ZOOMTVI, 94/22 – odl. US, 94/22 – odl. US in 5/23.

pravnih poslov, in sicer absolutno (ničnost) in relativno neveljavnost (izpodbojnost). Iz 41. člena OZ izhaja, da so pravni posli, ki jih sklenejo osebe (mladoletniki, op. a.) z omejeno poslovno sposobnostjo, izpodbojni. Pridružujemo se stališču, da tega pravila ni mogoče analogno uporabiti za primer, ko pravni posel sklene mladoletnik brez poslovne sposobnosti. Takšen mladoletnik je namreč popolnoma poslovno nesposoben, medtem ko poslovna sposobnost mladoletnika, ki je dopolnil petnajst let, obstaja, vendar je omejena.¹⁵ Glede na to, da neobstoj poslovne sposobnosti predstavlja težjo pomanjkljivost pri sklenitvi pravnega posla, so pravni posli, ki jih sklene mladoletnik pred dopolnjenim petnajstim letom, absolutno neveljavni.¹⁶

Mladoletnik pridobi omejeno poslovno sposobnost z dopolnjenim petnajstim letom starosti. Omejena poslovna sposobnost pomeni, da je mladoletniku priznana sposobnost, da samostojno nastopa v pravnem prometu, vendar v omejenem obsegu. Za veljavnost nekaterih pravnih poslov namreč mora biti izpolnjena dodatna predpostavka, tj. dovoljenje zakonitega zastopnika.¹⁷ Po dopolnjenem petnajstem letu lahko mladoletnik samostojno sklepa (manj pomembne) pravne posle, ki ne vplivajo bistveno na njegovo življenje pred polnoletnostjo ali po njej. Za ostale (bolj pomembne) pravne posle je potrebno dovoljenje zakonitega zastopnika. Veljavnost pravnega posla, ki ga je otrok sklenil brez dovoljenja zakonitega zastopnika, se presoja po pravilih OZ. Pravna sankcija za navedeno (lažjo) pomanjkljivost pri sklenitvi pravnega posla ni absolutna, temveč relativna neveljavnost. Pravni posel, ki ga sklene mladoletnik po dopolnjenem petnajstem letu, bo torej izpodbojen (tretji odstavek 41. člena OZ).

Mladoletna oseba lahko izjemoma pridobi popolno poslovno sposobnost, kadar sklene zakonsko zvezo in kadar postane roditelj, če doseže tako telesno in duševno zrelost, da je sposoben za samostojno življenje (drugi in tretji odstavek 152. člena DZ). Sicer pa popolna poslovna sposobnost nastopi z dopolnjenim osemnajstim letom starosti. S polnoletnostjo se izpolni objektivna predpostavka poslovne sposobnosti, v posledici česar se predpostavi obstoj subjektivne predpostavke. Ob izpolnjevanju obeh predpostavk obvelja pravna domneva, da je polnoletna oseba poslovno sposobna. Izhodišče poslovne sposobnosti je (enako kot pri deliktne

¹⁵ N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, *Obligacijsko pravo: splošni del*, str. 184.

¹⁶ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, *Uvod v civilno pravo*, str. 76.

¹⁷ N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, *Obligacijsko pravo: splošni del*, str. 184.

spodobnosti) psihofizična zrelost, kar pomeni, da je posameznik sposoben razumeti pomen in posledice svojih pravnih dejanj (neobstoj defekta razuma). Poslovna sposobnost je zato odvisna od sposobnosti za razsojanje.¹⁸ Če bo torej posameznik razsoden, bo tudi poslovno sposoben. Toda poslovna sposobnost sama po sebi ne pomeni sposobnosti za razsojanje. Da bi bila oseba v resnici (dejansko) ¹⁹ sposobna izraziti poslovno voljo, mora biti sposobna to voljo najprej oblikovati, torej sprejeti odločitev glede vsebine volje.¹⁹ Zato je pravna domneva, da je poslovno sposobna oseba tudi razsodna, izpodbojna. Posameznikova sposobnost za razsojanje je lahko namreč prizadeta, kar se izraža kot (1) (bistveno) zmanjšana razsodnost, (2) prehodna nerazsodnost in (3) trajna nerazsodnost. V primerih prizadete razsodnosti so predvideni posebni postopki, v katerih sodišče delno ali popolno odvzame poslovno sposobnost polnoletne osebe, podaljša roditeljsko pravico čez otrokovo polnoletnost oz. odraslo osebo postavi pod skrbništvo.

Postopki, v katerih se naravno stanje voljne nesposobnosti avtoritativno in pravnomočno ugotovi z odločbo sodišča, posledica takšne odločbe pa je poslovna nesposobnost osebe, so predvideni zaradi varstva interesov prizadetih oseb in zaradi varstva pravnega prometa.²⁰ Zakon o nepravdnem postopku²¹ (ZNP) je določal, da sodišče v postopku za odvzem poslovne sposobnosti odloča o delnem ali popolnem odvzemu poslovne sposobnosti osebam, ki zaradi duševne bolezni, duševne zaostalosti, odvisnosti od alkohola ali mamil ali iz drugega vzroka, ki vpliva na psihofizično stanje, niso sposobne same skrbeti zase, za svoje pravice in koristi (44. člen ZNP). Če so bili pogoji za odvzem sposobnosti izpolnjeni, je sodišče poslovno sposobnost odvzelo delno ali popolno (50. člen ZNP). Razlogi za odvzem poslovne sposobnosti niso bili navedeni taksativno, pač pa le primeroma. Poleg duševnih bolezni, zaostalosti, odvisnosti od alkohola ali mamil, so se kot taki razlogi navajale tudi telesne in značajske napake. Vendar so bile te okoliščine lahko razlog za odvzem ali omejitev poslovne sposobnosti le v primeru, kadar v so tolikšni meri vplivale na človekovo psihofizično stanje, da ni bil sposoben sam skrbeti zase, za svoje pravice in koristi.²² ZNP je nadalje določal, da sodišče v postopku za podaljšanje roditeljske pravice odloča o podaljšanju roditeljske pravice čez otrokovo polnoletnost, če otrok

¹⁸ Prav tam, str. 183.

¹⁹ Sklep VIII Ips 283/2004 z dne 26. 2. 2008, ECLI:ECLI:SI:VRSR:2008:VIII.IPS.283.2007.

²⁰ VSL sklep I Cp 2330/2017 z dne 28. 8. 2019, ECLI:ECLI:SI:VSLJ:2019:I.CP.1438.2019.

²¹ Uradni list SRS, št. 30/86, 20/88 – popr., Uradni list RS, št. 87/02 – SPZ, 131/03 – odl. US, 77/08 – ZDZdr, 10/17 – ZPP-E in 16/19 – ZNP-1.

²² VSL sodba II Cp 1627/2004 z dne 1. 6. 2005, ECLI:ECLI:SI:VSLJ:2005:II.CP.1627.2004.

zaradi telesne ali duševne prizadetosti ni sposoben, da sam skrbi zase, za svoje koristi in pravice (57. člen ZNP).

Pravni položaj posameznika po popolnem odvzemu poslovne sposobnosti je enak položaju mladoletnika pred dopolnjenim petnajstim letom. Vsi pravni posli, ki jih sklene brez skrbnika, so namreč nični. Pravni položaj posameznika po delnem odvzemu poslovne sposobnosti pa je enak položaju mladoletnika, ki je že dopolnil petnajst let, kar pomeni, da je za veljavnost njegovih pravnih poslov potrebno soglasje skrbnika.²³ Brez njegovega soglasja je pravni posel izpodbojen. Po podaljšanju roditeljske pravice pa je pravni položaj posameznika enak položaju mladoletnika, ki je dopolnil petnajst let, razen v primerih, ko je sodišče v odločbi o podaljšanju roditeljske pravice odločilo, da ima oseba položaj otroka, ki še ni dopolnil petnajst let (293. člen DZ).

Razhajanje med poslovno sposobnostjo in sposobnostjo za razsojanje lahko nastopi, ko oseba s popolno poslovno sposobnostjo (trajno ali prehodno) izgubi dejansko sposobnost za razsojanje, poslovna sposobnost pa ji ni bila odvzeta.²⁴ Pravnih posledic, ki bi nastale v takšnih primerih, zakonodajalec ni določil. Zato je potrebna pravna kreativnost. Dejanski položaj osebe, ki ji poslovna sposobnost kljub trajni nerazsodnosti ni odvzeta, je enak položaju osebe, ki ji je poslovna sposobnost popolnoma odvzeta. Takšna oseba namreč ni sposobna za razsojanje, zato so njeni pravni posli nični. Za osebo, ki ji poslovna sposobnost ni odvzeta, pravni posel pa sklene v stanju prehodne nerazsodnosti, pa lahko analogno uporabimo pravno pravilo iz drugega odstavka 136. člena OZ, ki določa, da kdor povzroči drugemu škodo v stanju prehodne nerazsodnosti, je zanjo odgovoren, razen če dokaže, da ni po svoji krivdi prišel v takšno stanje. Če torej posameznik sklene pravni posel v stanju prehodne nerazsodnosti, poslovna sposobnost pa mu ni odvzeta, se ne more sklicevati na njegovo ničnost, če je v takšno stanje prišel po lastni krivdi.²⁵

Izpostaviti velja, da novi Zakon o nepravdnem postopku²⁶ (ZNP-1) in DZ ukinjata postopek delnega ali popolnega odvzema poslovne sposobnosti polnoletne osebe in postopek podaljšanja roditeljske pravice čez otrokovo polnoletnost. DZ je namreč

²³ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 80.

²⁴ VSL sodba II Cp 1627/2004 z dne 1. 6. 2005, ECLI:ECLI:SI:VSLJ:2005:II.CP.1627.2004.

²⁵ N. Plavšak, M. Juhart, R. Vrenčur, 2009, Obligacijsko pravo: splošni del, str. 191.

²⁶ Uradni list RS, št. 16/19.

uvedel institut postavitve odrasle osebe pod skrbništvo, ki omogoča, da sodišče osebo, ki zaradi motnje v duševnem razvoju ali težav v duševnem zdravju ali drugega vzroka, ki vpliva na zmožnost razsojanja, sama brez škode zase ni sposobna poskrbeti za svoje pravice in koristi, postavi pod skrbništvo in ji imenuje skrbnika (prvi odstavek 262. člena DZ).

2.3 Nerazsodnost v okviru oporočne in ženitne sposobnosti

Posebni vrsti poslovne sposobnosti sta oporočna in ženitna sposobnost (imenovani tudi posebni poslovni sposobnosti). Enako kot deliktna in (splošna) poslovna sposobnost tudi ti dve temeljita na sposobnosti za razsojanje, ki pa lahko obstaja kljub temu, da razsodnost, ki je kot objektivna predpostavka potrebna za poslovno sposobnost, manjka. Zahteve za priznanje oporočne in ženitne sposobnosti so namreč nižje, predvsem zaradi manjšega pomena za pravni promet.²⁷

Oporočna sposobnost (sposobnost za testiranje) je sposobnost zapustnika, da izjavi svojo poslednjo voljo: da napravi, spremeni ali prekliče oporočo. Za obstoj oporočne sposobnosti morata biti izpolnjeni objektivna in subjektivna predpostavka, in sicer primerna starost (petnajst let) ter sposobnost za razsojanje. Starostni pogoj za pridobitev oporočne sposobnosti je izenačen s starostnim pogojem za pridobitev omejene poslovne sposobnosti. Oporočka, ki jo napravi mladoletnik pred dopolnjenim petnajstim letom, pa ni nična, kot bi sicer veljalo za pravni posel, ki ga sklene mladoletnik brez poslovne sposobnosti. Iz prvega odstavka 61. člena Zakona o dedovanju²⁸ (ZD) namreč izhaja, da je neveljavnost relativna (izpodbojnost). Za osebo, ki je dopolnila petnajst let (objektivna predpostavka), pa se domneva, da ima sposobnost za razsojanje (subjektivna predpostavka) in s tem oporočno sposobnost. Ta domneva pa je izpodbojna. Zainteresirana oseba lahko namreč dokazuje, da oporočitelj v času oporočnega testiranja ni bil razsoden. Dokazati bo morala, da oporočitelj ni mogel pravilno razumeti pomena svoje izjave poslednje volje in njenih posledic (defekt razuma).²⁹ Velja pa opozoriti, da odvzem poslovne sposobnosti ne pomeni tudi odvzema oporočne sposobnosti. Domneva

²⁷ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 82f.

²⁸ Uradni list SRS, št. SRS, št. 15/76, 23/78, Uradni list RS, št. 13/94 – ZN, 40/94 – odl. US, 117/00 – odl. US, 67/01, 83/01 – OZ, 73/04 – ZN-C, 31/13 – odl. US in 63/16.

²⁹ K. Zupančič, V. Žnidaršič Skubic, 2009, Dedno pravo, str. 115.

oporočne sposobnosti bo zato veljala tudi za osebo, kateri je bila poslovna sposobnost delno ali popolno odvezeta.³⁰

Ženitna sposobnost (sposobnost za sklenitev zakonske zveze) je sposobnost izjaviti voljo za sklenitev zakonske zveze.³¹ Tudi za ženitno sposobnost morata biti izpolnjeni objektivna in subjektivna predpostavka, in sicer primerna starost (polnoletnost) ter sposobnost za razsojanje. Vsebino objektivne predpostavke dopolnjuje 5. člen DZ, ki določa, da je otrok (praviloma) oseba, ki še ni dopolnila osemnajst let. Izjemoma lahko zakonsko zvezo z dovoljenjem sodišča sklene tudi otrok, ki je že dopolnil petnajst let, če so za to podani utemeljeni razlogi. Sicer pa je zakonska zveza, ki jo sklene mladoletna oseba, neveljavna, zato je potrebna vložitev tožbe za njeno razvezo (45. in 48. člen DZ). Kljub temu pa ostane v veljavi zakonska zveza, ki jo brez dovoljenja sodišča sklene otrok, če sodišče, pri katerem teče postopek za razveljavitev zakonske zveze, ugotovi, da obstajajo okoliščine, zaradi katerih bi se dovolila njena sklenitev, ali če je otrok med postopkom dopolnil starost osemnajst let (52. člen DZ). Z dopolnjenim osemnajstim letom se izpolni objektivna predpostavka ženitne sposobnosti, v posledici česar se predpostavi obstoj subjektivne predpostavke. Domneva se, da polnoletna oseba razume pomen in posledice izjavljene volje za sklenitev zakonske zveze (neobstoj defekta razuma).³² Ob izpolnjevanju obeh predpostavk obvelja pravna domneva, da je polnoletna oseba ženitno sposobna. Toda pravna domneva, da je polnoletna oseba sposobna za razsojanje in posledično ženitno sposobna, je izpodbojna. Posameznikova sposobnost za razsojanje je lahko namreč prizadeta, kar se izraža v različnih oblikah. Iz 25. člena DZ izhaja, da zakonske zveze ne more skleniti oseba, ki je (trajno ali prehodno, op. a.) nerazsodna. Takšna zakonska zveza je neveljavna, zato je potrebna vložitev tožbe za njeno razvezo (45. in 48. člen DZ). Prav tako neveljavna je zakonska zveza, ki jo sklene oseba, ki je ob sklenitvi zakonske zveze začasno razsodna, vendar pa zaradi vzroka, ki povzroča njeno nerazsodnost, ni sposobna z drugim zakoncem oblikovati življenjske skupnosti z vsebino, ki jo določa DZ (25. člen DZ). Za sklenitev zakonske zveze torej svetli trenutek nerazsodne osebe

³⁰ B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 84f.

³¹ Prav tam.

³² B. Novak, v: M. Juhart, D. Možina, B. Novak, A. Polajnar-Pavčnik, V. Žnidaršič Skubic, 2011, Uvod v civilno pravo, str. 85.

(prehodna razsodnost) ne zadošča, ampak je potrebna trajna razsodnost.³³ Sicer bo tudi takšna zakonska zveza neveljavna.

2.4 Nevrološka podlaga razsodnosti kot subjektivne predpostavke pravno priznanih oblik sposobnosti

Povezovalni element deliktne in poslovne sposobnosti, kakor tudi oporočne in ženitne sposobnosti, je koncept (ne)razsodnosti. Pravno priznane sposobnosti namreč pripadajo posamezniku, ki ima sposobnost za razsojanje. Ob tem velja ponovno opozoriti, da so navedene oblike (pravne) sposobnosti pravne lastnosti posameznika, medtem ko je (ne)razsodnost lastnost dejanske narave.

Vse pravno priznane sposobnosti so odvisne od izpolnjevanja dveh predpostavk. Objektivna predpostavka se nanaša na primerno starost, subjektivna pa na razsodnost. Ugotovimo lahko, da slovenski zakonodajalec subjektivno predpostavko (načeloma) pogojuje z obstojem objektivne predpostavke. Velja namreč neizpodbojna domneva, da mladoletniki do dopolnjenega sedmega leta niso sposobni za razsojanje. Ta domneva velja za vse pravno priznane sposobnosti. Pri poslovni sposobnosti, vključno z oporočno in ženitno sposobnostjo, pa velja dodatna neizpodbojna domneva, da mladoletniki niso razsodni do dopolnjenega petnajstega leta. Te domneve so utemeljene na notornem dejstvu, da mladoletniki (otroci) niso enako razviti kot odrasli. Povprečna odrasla oseba namreč razume, da bo odškodninsko odgovorna za škodo, ki jo povzroči drugemu, in da bo morala izpolniti obveznosti iz pogodbe, ki jo je sklenila. Pri otrocih temu ni tako. Zaradi psihofizičnih lastnosti, ki še niso dokončno izoblikovane, otroci (praviloma) niso sposobni razumeti pomena in posledic svojih dejanj. Niso sposobni razumeti, zakaj je potrebno povrniti škodo (*neminem laedere*) in izpolniti obveznosti (*pacta sunt servanda*). Otroci namreč nimajo sposobnosti za razsojanje, kar lahko pripišemo dejstvu, da njihovi možgani niso enako razviti kot možgani odraslih.³⁴

Potencialna razsodnost nastopi z dopolnjenim sedmim letom. Deliktna sposobnost namreč izhaja iz izpodbojne domneve nerazsodnosti, kar pomeni, da je lahko tudi mladoletnik, ki je že dopolnil sedem let, z vidika deliktne sposobnosti razsoden,

³³ Prav tam.

³⁴ J. Harris, N. Mackintosh, G. Ress et al., 2011, Brain Waves Module 4: Neuroscience and the Law, str. 14; Y. Taki, R. Kawashima, Brain Development in Childhood, 2012, str. 103–110.

čeprav z vidika poslovne sposobnosti, vključno z oporočno in ženitno sposobnostjo, ne bo mogel imeti sposobnosti za razsojanje. Slovensko pravo priznava razsodnost z dopolnjenim štirinajstim oz. petnajstim letom. Pri deliktni sposobnosti nastopi izpodbojna domneva razsodnosti pri štirinajstih letih, pri poslovni sposobnosti nastopi izpodbojna domneva zmanjšane razsodnosti pri petnajstih letih, pri oporočni sposobnosti pa nastopi izpodbojna domneva razsodnosti pri petnajstih letih. Pri ženitni sposobnosti sicer velja domneva, da je mladoletnik do dopolnjenega osemnajstega leta nerazsoden, vendar je ta domneva izpodbojna.

Razsodnost pri mladostnikih (adolescentih) je pravno relevantno subjektivno dejstvo. Pomembna je namreč za utemeljitev vseh obravnavanih pravno priznanih sposobnosti, zato se ugotavlja v civilnem dokaznem postopku. V nadaljevanju bomo izhajali iz predpostavke, da je (ne)razsodnost pogojena z razvojno stopnjo možganov.

Mladostništvo (adolescenca) je kompleksno razvojno obdobje. Predstavlja namreč obdobje med otroštvom, ko je posameznik popolnoma odvisen od staršev, in odraslostjo, ko postane popolnoma neodvisen od njih. Opredelilni element mladostništva je pridobivanje samostojnosti, kar predpostavlja zmanjšani nadzor staršev in samostojno sprejemanje odločitev.³⁵ Toda številne odločitve, ki jih sprejemajo »osamosvojeniki« in pretirano samozavestni mladostniki, se izkažejo kot napačne (in nevarne). Za mladostnike je namreč značilno, da sprejemajo tvegane odločitve.³⁶ Te odločitve pa lahko rezultirajo v uživanju prepovedanih substanc, neželenih nosečnosti in spolno prenosljivih boleznih, kakor tudi v kriminalni dejavnosti.³⁷ Nobenega dvoma ni, da so mladostniki pod velikim vplivom vrstnikov in sprejemajo tvegane odločitve, da bi se dokazali v družbi. Toda sprejemanje tveganih odločitev ima tudi nevrološko podlago.

Nekoč je prevladovalo stališče, da so mladostniki bolj dovzetni za sprejemanje tveganih odločitev, ker bodisi niso sposobni predvideti negativnih posledic svojih (tveganih) odločitev bodisi so zmotno prepričani, da negativne posledice ne bodo nastopile. Nove raziskave dokazujejo, da so tudi mladostniki sposobni predvideti negativne posledice, tvegano odločitev pa sprejmejo, ker precenijo majhno

³⁵ C. A. Hartley, L. H. Somerville, *The Neuroscience of Adolescent Decision-Making*, 2015, str. 108f.

³⁶ S. J. Blakemore, T. W. Robbins, *Decision-Making in the Adolescent Brain*, 2015, str. 1184.

³⁷ C. A. Hartley, L. H. Somerville, *The Neuroscience of Adolescent Decision-Making*, 2015, str. 109.

verjetnost nastopa negativnih posledic.³⁸ V eni izmed raziskav so nevroznanstveniki primerjali možgansko aktivnost mladostnikov in odraslih, medtem ko so izbirali med različnimi možnostmi med igrami na srečo. Odkrili so, da možganski predeli za nadzor nad sprejemanjem tveganih odločitev in možganski predeli, ki so »odgovorni« za nagrajevanje, pri mladostnikih niso enakomerno razviti. Možganski predeli, ki jih povezujemo z nagrajevanjem, so ob pričakovanju nagrade izrazito aktivni, predeli kognitivnega nadzora pa »dozorevajo« počasneje.³⁹

Nevroznanstveniki so ugotovili, da se možgani mladostnikov strukturno in v funkcijsko razlikujejo od (dokončno razvitih) možganov odraslih.⁴⁰ Zanimivo je, da se razvoj posameznih možganskih predelov ne zaključi sočasno. Razvoj amigdale se denimo zaključi v zgodnjem mladostništvu, prefrontalni korteks pa se (dokončno) razvije šele sredi dvajsetih let. Poenostavljeno povedano, amigdala je »odgovorna« za nagrajevanje in čustvovanje, prefrontalni korteks pa za presojanje, sprejemanje odločitev in nadzor impulzivnosti. Izraziti čustveni odzivi, impulzivnost in nepremišljeno tveganje mladostnikov so posledica neravnovesja med razvito amigdalo in nerazvitim prefrontalnim korteksom.⁴¹ Če dejanje mladostnika, ki je povzročil škodo, pripišemo domnevni neravnovesju, lahko zaključimo, da za svoje dejanje ne more biti odškodninsko odgovoren. Iz splošnega spoznanja, da mladostniki zaradi prefrontalnega korteksa, ki pri njih ni dokončno razvit, in dokončne razvitosti amigdale nimajo sposobnosti za razsojanje, namreč lahko izpeljemo zaključek, da te sposobnosti nima niti konkretni mladostnik. Enako velja za poslovno sposobnost. Pogodbene stranke namreč morajo pretehtati, kakšne koristi (in morebitno škodo) bodo pridobile s sklenitvijo pravnega posla. Za to je potrebna sposobnost za presojanje, sprejemanje odločitev in nadzor impulzivnosti, ki pa pri mladostnikih ni samoumevna. Zato bo sodišče moralo ugotoviti, ali je mladostnik dovolj rzsoden, da razume pomen in posledice svojih pravnih dejanj. Glede na splošno spoznanje, da mladostniki zaradi obravnavanega neravnovesja nimajo (zadostne) sposobnosti za razsojanje, bo lahko sodišče zaključilo, da niti konkretni mladostnik nima te sposobnosti.

³⁸ Prav tam, str. 111.

³⁹ L. Van Leijenhorst, G. B. Moor, Z. A. O. de Macks et al., Adolescent Risky Decision-Making: Neurocognitive Development of Reward and Control Regions, 2001, str. 345–355.

⁴⁰ C. A. Hartley, L. H. Somerville. The Neuroscience of Adolescent Decision-Making, 2015, str. 111.

⁴¹ N. Gogtay, J. N. Giedd, L. Luck et al., Dynamic Mapping of Human Cortical Development During Childhood Through Early Adulthood, 2014, str. 8174–8179; J. Harris, N. Mackintosh, G. Ress et al., 2011, Brain Waves Module 4: Neuroscience and the Law, str. 14; Y. Taki, R. Kawashima, Brain Development in Childhood, 2012, str. 13.

V enem izmed civilnih postopkov na Nizozemskem je sodišče moralo določiti začasnega skrbnika mladostniku (15 let), ki je zavrnil transfuzijo krvi. Mladoletnik je izkazoval visoko stopnjo lojalnosti do svoje (pretirano) verne družine, ki je iz iracionalnih razlogov nasprotovala transfuziji. Sodišče je zaključilo, da mladoletnik ni sposoben sprejemati lastnih odločitev, ker ni sposoben ločiti med lastnim mnenjem in mnenjem staršev. Ugotovilo je, da je nesposobnost sprejemanja dolgoročnih odločitev lastnost mladostnikov, katerih možgani se šele razvijajo. Na podlagi ugotovljenega je mladoletniku dodelilo začasnega skrbnika.⁴² Sodišče je v obravnavani zadevi odločilo na podlagi nevroznanstvenega spoznanja, da mladostniki zaradi manjše razvitosti možganov niso sposobni sprejemati dolgoročnih odločitev. Iz tega splošnega spoznanja je izpeljalo zaključek, da tega ni sposoben niti obravnavani mladoletnik. Uporabljena metoda temelji na generalizaciji – sklepanju o razvojni stopnji možganov glede na splošno populacijo mladostnikov, ki pa ne upošteva razlik med posamezniki. Zato bi se lahko zgodilo, da možganska razvitost konkretnega mladostnika ne bi ustrezala možganski razvitosti splošne populacije. Navedeni nevarnosti bi se sodišče lahko izognilo z uporabo klinične metode. V obravnavanem primeru bi lahko uporabilo metode možganskega slikanja in na podlagi opazovanja možganske aktivnosti sklepalo na možgansko razvitost konkretnega mladostnika. S tem bi odpadla potreba po deduktivnem sklepanju, saj bi uporaba klinične metode zagotovila višjo stopnjo zanesljivosti.⁴³ Enako bi lahko postopali v hipotetičnih primerih z ugotavljanjem deliktne in poslovne sposobnosti, ki smo ju obravnavali v prejšnjem odstavku. V obeh primerih bi namesto generalizacije lahko uporabili klinično metodo in ugotavljali, ali možganska razvitost konkretnega mladostnika dosega stopnjo, ko ta razume pomen in posledice svojih pravnih dejanj.

Možgani mladostnikov so izjemno kompleksni. Če namreč primerjamo možgane otrok/mladostnikov in odraslih, lahko ugotovimo, da so otroški možgani in možgani mladostnikov manj razviti od možganov odraslih. Izraziti čustveni odzivi, impulzivnost in nepremišljeno tveganje, ki so vsakodnevni spremljevalci mladostnikov in vodijo do odločitev, ki jih kot odrasli ne bi sprejeli, so posledica neravnovesja med posameznimi možganskimi predeli. Ker možgani mladostnikov niso (dokončno) razviti, mladostniki niso (popolnoma) sposobni za razsojanje. Zato

⁴² C. H. De Kogel, W. M. Scharma, M. Smit, *Civil Law and Neuroscience*, 2014, str. 280.

⁴³ J. Harris, N. Mackintosh, G. Ress et al., 2011, *Brain Waves Module 4: Neuroscience and the Law*, str. 14; Y. Taki, R. Kawashima, *Brain Development in Childhood*, 2012, str. 14.

menimo, da bi izpodbojno domnevo razsodnosti pri deliktih, poslovnih in oporočnih sposobnostih morala zamenjati izpodbojna domneva nerazsodnosti (kot pri ženitni sposobnosti). Še vedno bi lahko dokazovali nasprotno, toda dokazno breme ne bi bilo na mladostniku. Glede na nevroznanstvena odkritja o možganski (ne)razvitosti mladostnikov je namreč bolj verjeten sklep, da mladoletniki niso sposobni razumeti pomena in posledic svojih dejanj. To bi obenem odpravilo nekonsistentnost pravnih domnev o (ne)razsodnosti pri priznavanju pravnih sposobnosti. Velja izpostaviti, da so nevroznanstvena odkritja o (ne)razvitosti možganov mladostnikov že povzročila spremembe pri pravni presoji njihovih dejanj. Spremembe so se zgodile v ZDA, in sicer na področju kazenskega prava, ki pa so tako pomembne, da jih velja upoštevati tudi v civilnem dokaznem pravu. Vrhovno sodišče ZDA je namreč prepovedalo smrtno kazen za mladoletne osebe iz enakih razlogov, kot jih obravnavamo v predmetnem delu. Izrazite čustvene odzive, impulzivnost in nepremišljeno tveganje mladostnikov, ki lahko privedejo do kaznivih dejanj, za katere je predpisana smrtna kazen, je pripisalo neravnovesju med razvito amigdalno in nerazvitim prefrontalnim korteksom. Smrtno kazen je prepovedalo, ker možgani zaradi navedenega neravnovesja niso dovolj »zreli«, da bi mladostniki kazensko odgovarjali s svojim življenjem.⁴⁴

Toda možgani se razvijajo tudi po dopolnjeni polnoletnosti. Z vidika nevroznanstvenih odkritij zato ni primerno, da je objektivna predpostavka (razsodnost) pravno priznanih sposobnosti določena pri osemnajstih letih. Mlajši mladoletniki so namreč tudi po dopolnjeni polnoletnosti zmanjšano razsodni, če ne celo nerazsodni, dokler njihovi možgani ne dosežejo dokončne razvitosti. Zato se strinjamo z ureditvijo, ki določa, da je domneva razsodnosti pri polnoletnih osebah izpodbojna. Ta namreč dopušča možnost, da polnoletna oseba ni sposobna za razsojanje, ker njeni možgani niso dokončno razviti. Toda nedokončani možganski razvoj ni edini razlog za nerazsodnost, ki ima nevrološko podlago.

V dosedanem razpravljanju smo že obrazložili, zakaj so možganske poškodbe pravno relevantno dejstvo. Te namreč puščajo hude posledice na življenje poškodovancev. Kljub sodobnim metodam možganskega slikanja (MR, CT in PET), ki zagotavljajo zanesljivejše diagnosticiranje in prognoziranje, napovedovanje

⁴⁴ L. Steinberg, *The influence of Neuroscience on US Supreme Court Decisions About Adolescents' Criminal Culpability*, 2013, str. 513–518; J. M. Eggen, E. J. Laury, *Toward a Neuroscience Model of Tort Law: How Functional Neuroimaging Will Transform Tort Doctrine*, 2012, str. 292.

posledic možganskih poškodb ni enostavno.⁴⁵ Posledice so namreč kompleksne in številne – od kognitivnih sprememb in spremenjene osebnosti do duševnih motenj in demence. Najpogostejša posledica možganskih poškodb so kognitivne spremembe, ki prizadenejo kakovost osebnega, družbenega in družinskega življenja. Kognitivne funkcije, ki so najpogosteje prizadete pri možganskih poškodbah, so sposobnost reševanja problemov, nadzor impulzivnosti in samokontrola, kakor tudi pomnjenje, učenje, hitrost obdelave informacij in govorne ter jezikovne funkcije.⁴⁶ Spremembe v osebnosti so tiste spremembe, ki jih najbolj opazijo družinski člani, ob vključenosti poškodovanca v družbo pa tudi ostali ljudje. Te spremembe se izražajo v impulzivnosti (nesposobnost presojanja, ki vodi v neprimerne odločitve), vzdraženosti (agresivnost, izražena v obliki verbalnih in fizičnih napadov), afektivni nestabilnosti (nesorazmerni in nenadzorovani čustveni izbruhi) in apatičnosti posameznikov (neodzivnost na nagrajevanje), ki pred možganskimi poškodbami niso kazali navedenih znakov. Kognitivne, vedenjske in osebnostne spremembe pa niso edine spremembe, ki so posledica možganskih poškodb. Pri posameznikih, ki so utrpeli možganske poškodbe, se namreč poveča možnost razvoja duševnih motenj (anksioznosti, psihoze ...), demence in drugih bolezni, ki imajo nevrološko podlago.⁴⁷

Ugotovimo lahko, da so posledice možganskih poškodb številne in kompleksne. Prizadenejo lahko obsežna področja vedenjsko-kognitivnega, klinično medicinskega in psiho-socialnega delovanja, zato je možno, da posameznik zaradi možganske poškodbe (trajno ali prehodno) izgubi razsodnost. Zmanjšane kognitivne sposobnosti, povečana impulzivnost in vzdraženost, kakor tudi duševne motnje in demenca so dejavniki, ki lahko povzročijo defekt razuma. Posameznik, ki ga prizadenejo posledice možganskih poškodb, morda ne bo mogel razumeti pomena in posledic svojih pravnih dejanj. Poškodovanec, ki nima sposobnosti za razsojanje, pa ne more imeti niti deliktne in poslovne sposobnosti, vključno z oporočno in ženitno sposobnostjo. Možganske poškodbe so torej pravno relevantno dejstvo, katerih ugotovitev je lahko pomembna za utemeljitev (ne)obstoja pravno priznanih sposobnosti.

⁴⁵ S. Šešok, K. Grabljevec, *Nezgodne možganske poškodbe — tiha epidemija z dolgosežnimi posledicami*, 2018, str. 199.

⁴⁶ T. W. McAllister, *Neurobiological Consequences of Traumatic Brain Injury*, 2013, str. 292.

⁴⁷ Prav tam, str. 292ff.

Omenili smo že, da možganske poškodbe povečujejo možnost nastanka demence. Demenca je progresivna bolezen, ki prizadene veliko število ljudi. Napovedi kažejo, da se bo število obolelih podvajalo vsakih dvajset let, kar pomeni, da bo število demenčnih bolnikov do leta 2040 preseгло število osemdeset milijonov.⁴⁸ Demenca se najpogosteje pojavlja kot Alzheimerjeva bolezen (50-75 odstotkov), pa tudi kot vaskularna (žilna) demenca (20 odstotkov), demenca z Lewyjevim telesci (5 odstotkov), frontotemporalna demenca (5 odstotkov) in druge oblike demence.⁴⁹ Kljub različnim vzrokom za nastanek demence, so simptomi podobni – progresivni upad kognitivnih sposobnosti.⁵⁰ Obseg in stopnja kognitivne prizadetosti se povečujeta z napredovanjem demence, kar se izraža predvsem na naslednjih področjih: spomin, izvršilne funkcije, jezikovne sposobnosti, vizualne in prostorske zmožnosti, osebnost in vedenje.⁵¹ Simptomi, ki jih povzroča demenca, prizadenejo obolelega, predvsem pa njegovo družino (in širšo družbo). Zato je pomembno, da se demenca odkrije in začne zdraviti zgodaj.

Diagnosticiranje demence (in njenih podvrst) temelji na analizi bolnikove anamneze, telesnem pregledu, preizkusu kognitivnih sposobnosti in laboratorijskih preiskavah.⁵² Kljub temu, da so (zaenkrat) primarnega pomena za odkrivanje demence klinični kriteriji, se postopoma povečuje tudi vloga možganskega slikanja. Pomembni metodi diagnosticiranja sta MR in PET, ki zaradi izboljšane metodologije omogočata zanesljivejše odkrivanje demence in njenih podvrst (še pred uporabo kliničnih kriterijev).⁵³ Kljub napovedim, da vstopamo v obdobje odkrivanja demence na podlagi možganskega slikanja, ne gre podcenjevati kliničnih kriterijev. Z metodami možganskega slikanja lahko pridemo do zaključka, da je posameznik, ki ne kaže kliničnih znakov demence, v resnici oboleva za demenco. MR in PET lahko namreč vzroke za nastanek demence odkrijeta še preden bi pri posamezniku, diagnosticiranemu z demenco, začele upadati kognitivne sposobnosti. V takšnem primeru posameznikova razsodnost (še) ni prizadeta, čeprav bo že diagnosticiran z demenco.⁵⁴ Prizadetost sposobnosti za razsojanje bo nastopila, ko bodo klinični znaki demence napredovali do stopnje, da oboleli zaradi prizadetosti kognitivnih

⁴⁸ C. P. Ferri M. Prince, C. Brayne et al., *Global Prevalence of Dementia: A Delphi Consensus Study*, 2005, str. 2112–2117.

⁴⁹ E. L. Cunningham, B. McGuinness, B. Herron et al., *Dementia*, 2015, str. 80.

⁵⁰ S. Duong, T. Patel, F. Chang, *Dementia: What Pharmacists Need to Know*, 2017, str. 119.

⁵¹ E. L. Cunningham, B. McGuinness, B. Herron et al., *Dementia*, 2015, str. 80.

⁵² S. Duong, T. Patel, F. Chang, *Dementia: What Pharmacists Need to Know*, 2017, str. 121.

⁵³ A. M. Staffaroni F. M. Elahi, D. McDermott et al., *Neuroimaging in Dementia*, 2017, str. 510.

⁵⁴ C. H. De Kogel, W. M. Scharma, M. Smit, *Civil Law and Neuroscience*, 2014, str. 276.

spodobnosti ne bo mogel razumeti pomena in posledic svojih pravnih dejanj. Zaradi nerazsodnosti, ki bo nastopila v posledici demence, bo posameznik izgubil obravnavane pravno priznane sposobnosti. Z razliko od nerazsodnosti, ki nastopi zaradi možganske poškodbe in je lahko trajna ali prehodna, je nerazsodnost, ki nastopi zaradi demence, trajna. Demenca je namreč progresivna bolezen, zato dolgoročnega izboljšanja kognitivnih sposobnosti, ki progresivno upadajo, ni mogoče pričakovati.

V eni izmed zadev na Nizozemskem je sodišče obravnavalo 91-letnika, ki je kljub izkazani demenci trdil, da je razsoden in s tem ženitno sposoben. Tožnik se je skliceval na geriatrično mnenje, iz katerega je izhajalo, da njegova sposobnost za razsojanje ni prizadeta, toženci (njegovi otroci) pa na medicinsko dokumentacijo, ki je nastala na podlagi MR, klinične in nevropsihološke ocene. Iz medicinske dokumentacije je izhajalo, da tožnik trpi za začetnimi znaki demence. Sodišče je sledilo tožnikovim navedbam in zaključilo, da njegova zmožnost za razsojanje in s tem ženitna sposobnost nista bili prizadeti.⁵⁵ Sodišče je odločilo izključno na podlagi zunanjih dejavnikov, kljub izkazani demenci. Nevroznanstvenih dokazov, ki so (objektivno) kazali na obstoj demence, sodišče ni upoštevalo, saj je zaupalo geriatričnemu mnenju in lastni zaznavi na glavni obravnavi. Sodnikovo nezaupanje v nevroznanost je privedlo do zmotne ugotovitve pravno relevantnega dejstva (obstoja demence). V neki drugi zadevi je tožnik zahteval razveljavitev registrirane partnerske zveze. V dokazne namene je predložil izvedensko mnenje, ki je obsegalo nevropsihološki preizkus in klinično ter radiološko diagnozo. Ugotovljeno je bilo, da tožnik trpi za Alzheimerjevo boleznijo, zato ob sklenitvi registrirane partnerske zveze ni bil razsoden. Kljub nasprotovanju toženke, da bi o tožnikovi sposobnosti za razsojanje lahko sklepali le na podlagi izvedenskega mnenja, ki bi nastalo v trenutku sklenitve registrirane partnerske zveze, je sodišče zahtevku ugodilo in partnersko zvezo razveljavilo.⁵⁶ V obravnavani zadevi je sodišče odločilo na podlagi klinične metode, saj je upoštevalo izvedensko mnenje, ki je nastalo za potrebe konkretnega primera. Vendar tega, kakšna je bila tožnikova sposobnost za razsojanje v preteklosti (ob sklenitvi registrirane partnerske zveze), na podlagi predloženega nevroznanstvenega dokaznega gradiva ni bilo mogoče ugotoviti. Izvedensko mnenje je namreč nastalo v trenutku, ko bi se tožnikovo stanje lahko že poslabšalo. Zato je potrebno pritrditi toženki, da bi o tožnikovi (ne)razsodnosti lahko zanesljivo sklepali

⁵⁵ Prav tam, str. 278.

⁵⁶ Prav tam, str. 279.

le v primeru, če bi izvedensko mnenje obsegalo tudi nevrološko stanje tožnika ob sklenitvi registrirane partnerske zveze.

Nerazsodnost lahko povzročijo tudi epileptični napadi. Epilepsija je nevrološka bolezen, ki prizadene približno 1 odstotek svetovnega prebivalstva, pomembno vlogo pri njenem diagnosticiranju pa imajo metode možganskega slikanja (predvsem EEG).⁵⁷ Toda nerazsodnosti in izgube zavesti ne povzročajo vsi epileptični napadi. Na tem mestu velja izpostaviti kompleksne delne (žariščne) epileptične napade, ki povzročajo prehodno zmedenost (kvalitativna motnja zavesti), in generalizirane epileptične napade, za katere je značilna popolna izguba zavesti v obliki »odsotnosti bolnika«.⁵⁸ Hipotetični oškodovalec se svojega dejanja, ki ga je izvršil med kompleksnim delnim epileptičnim napadom, ne bo spomnil, »odsotnost bolnika« pri generaliziranem epileptičnem napadu pa *per se* pomeni, da oškodovalec pomena in posledic svojega pravnega dejanja ne more razumeti. Epileptični napadi lahko povzročijo prehodno nerazsodnost, zato hipotetični oškodovalec, ki je škodo povzročil med epileptičnim napadom, (praviloma) ne more biti odškodninsko odgovoren, saj zaradi prehodne nerazsodnosti ne more imeti deliktne sposobnosti.

Splošno znano je, da lahko zloraba alkohola, drog in drugih psihoaktivnih snovi povzroči prehodno nerazsodnost. Takšna (enkratna) zloraba praviloma ne bo imela pravnih posledic. Vzrok za prehodno nerazsodnost je namreč zavestna odločitev posameznika, da poseže po snoveh, ki prizadenejo njegovo sposobnost za razsojanje. Toda zloraba navedenih snovi lahko privede tudi do trajne nerazsodnosti. Alkoholizem namreč povzroča strukturne in funkcijske spremembe v možganih (nevrodegeneracija).⁵⁹ Danes lahko z metodami možganskega slikanja (MR) odkrijemo možganske poškodbe, ki so nastale v posledici zlorabe alkohola, ločimo na reverzibilne in ireverzibilne, ki ostanejo tudi po daljši abstinenci.⁶⁰ Te poškodbe lahko rezultirajo v številna bolezenska stanja, ki prizadenejo posameznikovo sposobnost za razsojanje. Takšna je denimo bolezen Marchiafava-Bignami, ki prizadene duševno zdravje in povzroča zmedenost, dizartrijo ter ataksijo, pa tudi z alkoholom povezano demenco.⁶¹ V eni izmed raziskav so nevroznanstveniki iskali

⁵⁷ C. E. Stafstrom, L. Carmant, *Seizures and Epilepsy: An Overview for Neuroscientists*, 2015, dostopno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4448698/> (11. 4. 2019).

⁵⁸ Prav tam; P. Kumar et al., 2001, *Clinical Medicine*, str. 1055.

⁵⁹ F. T. Crews, *Alcohol-Related Neurodegeneration and Recovery*, str. 377.

⁶⁰ N. M. Zahr, A. Pfefferbaum, *Alcohol's Effects on the Brain: Neuroimaging Results in Humans and Animal Models*, 2007, str. 183.

⁶¹ Prav tam, str. 196f.

možganske predele, ki so povezani z odvisnostjo.⁶² Z metodami možganskega slikanja so pri posameznikih, ki so bili odvisni od alkohola ali drog, zaznali zmanjšano možgansko aktivnost v prefrontalnem korteksu, tj. možganskem predelu, ki ga povezujemo s sposobnostjo presojanja, sprejemanja odločitev in nadzora impulzivnosti. Na podlagi ugotovljenega domnevajo, da so predmetne kognitivne sposobnosti pri odvisnikih prizadete.⁶³ Bolezni, simptomi in posledice, ki jih povzroča zloraba alkohola, drog ter drugih psihoaktivnih snovi, lahko vplivajo na posameznikovo zmožnost razumeti pomen in posledice svojih pravnih dejanj (defekt razuma), kar prizadene njegovo sposobnost za razsojanje.

Na razsodnost lahko vpliva tudi shizofrenija, kronična bolezen, ki je karakterizirana s hudimi in kompleksnimi simptomi – od blodenj in halucinacije do prizadetih kognitivnih sposobnosti in zmožnosti govora ter vedenja.⁶⁴ Prizadene približno 1 odstotek svetovnega prebivalstva.⁶⁵ Simptome shizofrenije delimo na pozitivne, negativne in kognitivne simptome. Najbolj preprosto je odkrivanje pozitivnih simptomov, ki se kažejo kot »psihotično vedenje, ki ni značilno za zdrave ljudi«. ⁶⁶ Pozitivni simptomi obsegajo blodnje, halucinacije, motnje v razmišljanju (nenavadno ali disfunkcionalno mišljenje) in motnje v gibanju (vznemirjeni gibi). Negativni simptomi se izražajo na področju čustvovanja in vedenja, konkretno kot zmanjšano izražanje čustev, manjši užitki v življenju, težave pri začetku in nadaljevanju izvajanja aktivnosti ter manjša zgovornost. Kognitivni simptomi, ki obsegajo prizadetost izvršilnih funkcij (sposobnost razumeti informacije in jih uporabiti pri sprejemanju odločitev), težave pri koncentraciji in delovnem spominu (sposobnost uporabiti naučeno znanje), niso enako izraziti pri vseh bolnikih.⁶⁷ Možgani bolnikov, diagnosticiranih s shizofrenijo, se strukturno in funkcijsko razlikujejo od »zdravih« možganov.⁶⁸ Prve abnormalnosti so bile odkrite leta 1976 (CT), vendar se je izkazalo, da so odkrita odstopanja minimalna in prisotna tudi pri osebah, ki niso

⁶² J. D. Jentsch, J. R. Taylor, Impulsivity Resulting From Frontostriatal Dysfunction in Drug Abuse: Implications for the Control of Behavior by Reward-Related Stimuli, str. 373–390.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ K. R. Patel, J. Cherian, K. Gohil et al., Schizophrenia: Overview and Treatment Options, str. 638.

⁶⁵ A. L. Wheeler, A. N. Voineskos, A Review of Structural Neuroimaging in Schizophrenia: From Connectivity to Connectomics, 2014, str. 1.

⁶⁶ National Institute of Mental Health, Schizophrenia, dostopno na: <http://www.nimh.nih.gov/health/publications/schizophrenia-easy-to-read/nimh-schizophrenia-quadfold.pdf> (13. 4. 2019).

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ P. F. Buckley, Neuroimaging of Schizophrenia: Structural Abnormalities and Pathophysiological Implications, 2005, str. 193.

diagnosticirane s shizofrenijo.⁶⁹ Odkrivanje strukturnih in funkcijskih abnormalnosti je postalo zanesljivejše z napredkom nevroznanosti. Danes lahko z metodami možganskega slikanja odkrijemo nevrološko podlago shizofrenije,⁷⁰ ki močno vpliva na bolnikovo sposobnost za razsojanje. Bolniki, diagnosticirani s shizofrenijo, zaradi defekta razuma (pozitivni, negativnih in kognitivnih simptomov) praviloma niso sposobni razumeti pomena in posledic svojih pravnih dejanj.

Velja opozoriti tudi na osebe, diagnosticirane s psihopatijo (psihopati). Zanje sta namreč značilna deficit na področju čustvovanja in povečano tveganje odklonskega vedenja.⁷¹ Nevroznanstveniki so ugotovili, da se možgani psihopatov strukturno in funkcijsko razlikujejo od »zdravih« možganov. Izpostavljena sta amigdala in prefrontalni (orbifrontalni) korteks, ki sta podpovprečno majhna in odražata drugačno možgansko aktivnost kot pri »zdravih« osebah.⁷² Navedene abnormalnosti povzročajo, da dejanja psihopatov ne ustrezajo pričakovanim, družbeno sprejemljivim vzorcem vedenja. Lahko sicer razumejo pomen in posledice svojih pravnih dejanj, ne morejo pa ponotranjiti temeljnih vrednot, v skladu s katerimi bi ovrednotili pomen in posledice pravnih dejanj kot pozitivne (družbeno sprejemljive) ali negativne (družbeno nesprejemljive). Vrednostni sistemi psihopatov namreč odstopajo od temeljnih vrednot, ki jih sprejema skupnost »zdravih« ljudi. Ali so torej psihopati sposobni razumeti pomen in posledice svojih pravnih dejanj, kot jih razume povprečna, zdrava oseba? Praviloma ne. Zato velja upoštevati, da lahko strukturne in funkcijske abnormalnosti v možganih, ki rezultirajo v psihopatiji, prizadenejo splošno (»zdravo«) sposobnost za razsojanje.

Obravnavana nevrološka stanja in bolezni so pomembna za ugotavljanje (ne)razsodnosti. V pravnem in nepravnem (civilnem dokaznem) postopku je od obstoja (ne)razsodnosti odvisna utemeljitev deliktne in poslovne sposobnosti, vključno z oporočno in ženitno sposobnostjo. Razvojno neravnovesje med posameznimi možganskimi predeli (predvsem pri mladostnikih), možganske poškodbe, epilepsija, demenca, zloraba škodljivih snovi (alkohol, droge ...), shizofrenija in psihopatija so pomembni dejavniki, ki vplivajo na sposobnost razumeti pomen in posledice pravnih dejanj. Pri njihovem ugotavljanju si lahko

⁶⁹ Prav tam, str. 195.

⁷⁰ A. L. Wheeler, A. N. Voineskos, A Review of Structural Neuroimaging in Schizophrenia: From Connectivity to Connectomics, 2014, str. 1.

⁷¹ R. J. R. Blair, Psychopathy: Cognitive and Neural Dysfunction, 2015, str. 181.

⁷² Prav tam, str. 181ff.

sodišče poleg tradicionalnih metod pomaga z metodami možganskega slikanja, ki zagotavljajo, da je ugotavljanje posameznikove (ne)razsodnosti zanesljivejše.

Deliktna sposobnost se ugotavlja v pravnem postopku, in sicer pri vložitvi dajatvene (odškodninske) tožbe. V pravnem postopku bo sodišče ugotavljalo obstoj štirih (klasičnih) elementov krivdne odškodninske odgovornosti, po potrebi pa tudi obstoj razsodnosti za utemeljitev deliktne sposobnosti. Pri tem si lahko pomaga z nevroznanstvenimi odkritji, ki smo jih obravnavali v predmetnem poglavju. Na tem mestu velja izpostaviti, da vložitev tožbe, s katero bi oškodovanec zahteval le ugotovitev, da je oškodovalec deliktno sposoben, ni dopustna. Za ugotovitveno tožbo namreč nima pravnega interesa, drugo vprašanje pa je, ali bi lahko tožeča stranka z vložitvijo negativne ugotovitvene tožbe zahtevala ugotovitev neobstoja deliktne sposobnosti. Menimo, da oškodovanec nima pravnega interesa niti za vložitev negativne ugotovitvene tožbe, saj za ugotovitev, da oškodovalec nima deliktne sposobnosti, oškodovanec ne bi imel nobene neposredne in na zakon oprte osebne koristi.

V pravnem postopku se ugotavlja tudi poslovna sposobnost. Pomembna je pri presoji veljavnosti pravnih poslov. Pri mladostnikih, ki so že pridobili omejeno poslovno sposobnost, se lahko dokazuje, da zaradi nerazsodnosti niso sposobni niti za sklepanje (manj pomembnih) pravnih poslov, ki ne vplivajo bistveno na njihovo življenje pred polnoletnostjo ali po njej. Pri polnoletnih osebah, katerih popolna poslovna sposobnost se domneva, se lahko dokazuje razhajanje med poslovno sposobnostjo in sposobnostjo za razsojanje. Do navedenega položaja pride, ko odrasla oseba (trajno ali prehodno) izgubi dejansko sposobnost za razsojanje, poslovna sposobnost pa ji (še) ni odvzeta. V obeh primerih si lahko sodišče pomaga z obravnavanimi nevroznanstvenimi odkritji.

Nevroznanstvena odkritja, ki smo jih obravnavali v predmetnem poglavju, so pomembna tudi v nepravdnih postopkih za odvzem poslovne sposobnosti in za podaljšanja roditeljske pravice čez otrokovo polnoletnost (postopek postavitve odrasle osebe pod skrbništvo po ZNP-1). V prvem postopku je potrebno ugotoviti dvoje. Najprej je potrebno ugotoviti obstoj duševne bolezni, duševne zaostalosti, odvisnosti od alkohola ali mamil ali druge vzroke, ki vplivajo na psihofizično stanje (telesne in značajske napake idr.), nato pa vzročno zvezo med navedenimi dejstvi (vzrok) in dejstvom, da posameznik ni sposoben skrbeti zase, za svoje pravice in koristi (posledica). V bistvu je potrebno ugotoviti nerazsodnost posameznika, kjer si

lahko sodišče pomaga z metodami možganskega slikanja, če je vzrok za nerazsodnost nevrološke narave. V postopku podaljšanja roditeljske pravice čez otrokovo polnoletnost je potrebno ugotoviti telesno ali duševno prizadetost, ki mora rezultirati v nesposobnosti otroka, da sam skrbi zase, za svoje koristi in pravice. Če ima takšna nerazsodnost nevrološko podlago, si lahko sodišče pri zanesljivejšem ugotavljanju vzrokov, ki so privedli do nesposobnosti za razsojanje, pomaga z metodami možganskega slikanja. Tudi v novem postopku postavitve odrasle osebe pod skrbništvo (ZNP-1 in DZ) velja podobno. Najprej je potrebno ugotoviti obstoj motnje v duševnem razvoju ali težave v duševnem zdravju ali druge vzroke, ki vplivajo na zmožnost razsojanja, nato pa vzročno zvezo med navedenimi dejstvi (vzrok) in dejstvom, da oseba sama brez škode zase ni sposobna poskrbeti za svoje pravice in koristi (posledica). Tudi po novem je potrebno ugotoviti nerazsodnost posameznika, kjer si lahko sodišče pomaga z metodami možganskega slikanja, če je vzrok za nerazsodnost nevrološke narave.

Oporočna sposobnost se ugotavlja v pravnem postopku, in sicer na podlagi tožbe, ki jo je potrebno vložiti v roku enega leta od dneva, ko je tožnik, ki ima pravni interes, izvedel za oporočiteljevo nerazsodnost, vendar najkasneje v desetih letih od razglasitve oporoke (prvi odstavek 61. člena ZD). Izmed vseh obravnavanih dejstev, ki lahko povzročijo nerazsodnost, je najverjetneje, da se bo tožnik skliceval na oporočiteljevo demenco. Ta je namreč najpogostejša med starejšimi osebami, ki pa tudi najpogosteje sestavljajo oporoke. Nerazsodnost oporočitelja pa lahko povzročijo tudi druge nevrološke bolezni in stanja, ki smo jih obravnavali v predmetnem poglavju (predvsem možganske poškodbe in zloraba alkohola). Pri njihovem ugotavljanju si bo sodišče lahko pomagalo z metodami možganskega slikanja.

Nenazadnje se v pravnem postopku ugotavlja tudi ženitna sposobnost. Tožbo za razveljavitev zakonske zveze zaradi nerazsodnosti osebe, ki je sklenila zakonsko zvezo, lahko vložita zakonca in vsi, ki imajo pravni interes za njeno razveljavitev. Pri ugotavljanju nerazsodnosti bodo sodišču v pomoč metode možganskega slikanja, ki zagotavljajo zanesljivejše ugotavljanje pravno relevantnih dejstev, ki vplivajo na sposobnost razumeti pomen in posledice sklenjene zakonske zveze.

3 Duševno zdravje v luči nevroznanosti

Duševno zdravje je pravno relevantno subjektivno dejstvo. Od njegovega obstoja je namreč odvisna dopustnost »prisilne hospitalizacije«, ki predstavlja veliki poseg v človekove pravice in temeljne svoboščine. Zakon o duševnem zdravju⁷³ (ZDZdr) določa, da je duševno zdravje stanje posameznika, ki se kaže v njegovem mišljenju, čustvovanju, zaznavanju, vedenju ter dojemanju sebe in okolja (4. točka 2. člena ZDZdr). Duševno zdravje je lahko prizadeto zaradi duševnih motenj, ki predstavljajo začasne ali trajne motnje v delovanju možganov, ki se kaže kot spremenjeno mišljenje, čustvovanje, zaznavanje, vedenje ter dojemanje sebe in okolja (3. točka 2. člena ZDZdr).

Ker zdravljenje (obravnavo) zaradi prizadetega duševnega zdravja lahko povzroči hude posledice za posameznika, tako z vidika človekovih pravic in temeljnih svoboščin, kakor tudi z vidika družbene stigmatizacije, je pomembno, da o zadevah po ZDZdr odloča sodišče. Zakon predvideva štiri nepravdne postopke, v katerih sodišče odloča o duševnem zdravju posameznika, v nadaljevanju pa je obravnavan postopek za sprejem na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico v oddelku pod posebnim nadzorom brez privolitve. Ta oblika zdravljenja je dopustna, če so kumulativno izpolnjeni naslednji pogoji:

- če oseba ogroža svoje življenje ali življenje drugih ali če huje ogroža svoje zdravje ali zdravje drugih ali povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim,
- če je ogrožanje iz prejšnje alineje posledica duševne motnje, zaradi katere ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje in
- če navedenih vzrokov in ogrožanja iz prve in druge alineje tega odstavka ni mogoče odvrniti z drugimi oblikami pomoči (prvi odstavek 39. člena ZDZdr).

Sprejem na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico v oddelku pod posebnim nadzorom brez privolitve se opravi bodisi (1) na podlagi sklepa sodišča, ki se izda po predlogu za sprejem v oddelek pod posebnim nadzorom, bodisi (2) v nujnih primerih pred

⁷³ Uradni list RS, št. 77/08, 46/15 – odl. US in 44/19 – odl. US.

izdajo sklepa sodišča, če so izpolnjeni posebni pogoji (drugi odstavek 39. člena ZDZdr). Sprejem pred izdajo sklepa sodišča je ukrep subsidiarne narave in dopusten v primeru, ko je zaradi narave duševne motnje nujno potrebno, da se osebi omeji svoboda gibanja oz. preprečijo stiki z okolico, še preden se izpelje postopek za sprejem na podlagi sklepa sodišča (53. člen ZDZdr). Prvi postopek je predlagalni (*iurisdictio voluntaria contentiosa*), katerega upravičeni predlagatelji so takstativno naštetih v prvem odstavku 40. člena ZDZdr (izvajalec psihiatričnega zdravljenja, center za socialno delo, koordinator nadzorovane obravnave, najbližje osebe ali državno tožilstvo). Po prejemu predloga sodišče odredi, da osebo pregleda izvedenec psihiatrične stroke, ki se nato zasliši na naroku (prvi odstavek 43. člena ZDZdr). Na naroku lahko sodišče zasliši tudi druge osebe, ki bi lahko dali podatke, pomembne za odločitev (prvi odstavek 47. člena ZDZdr). Postopek v nujnih primerih je oficiozni (*iurisdictio voluntaria officiosa*), ki se začne po uradni dolžnosti, ko nepravdno sodišče prejme obvestilo direktorja psihiatrične bolnišnice o sprejemu osebe ali ko na kakšen drug način izve zanj (prvi odstavek 61. člena ZDZdr). Nato sodišče v enem dnevu s sklepom uvede postopek, v katerem postavi izvedenca (drugi odstavek 61. člena ZDZdr). Sodišče zasliši izvedenca ob obisku, obenem pa lahko zasliši tudi zakonitega zastopnika, najbližjo osebo, lečečega zdravnika in druge, ki bi lahko dali podatke, pomembne za odločitev (prvi odstavek 64. člena ZDZdr).

Za »prisilno hospitalizacijo« je potrebno ugotoviti, (1) da oseba ogroža svoje življenje ali življenje drugih ali če hujše ogroža svoje zdravje ali zdravje drugih ali povzroča hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim, in (2) da je to ogrožanje posledica duševne motnje, zaradi katere ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje (vzročna zveza). Začasne ali trajne motnje v delovanju možganov, ki se kažejo kot spremenjeno mišljenje, čustvovanje, zaznavanje, vedenje ter dojemanje sebe in okolja, imajo nevrološko podlago. Pri ugotavljanju in identifikaciji duševnih motenj si lahko pomagamo z metodami možganskega slikanja.⁷⁴ V prejšnjem poglavju smo obravnavali nevrološke bolezni in stanja, ki lahko prizadenejo sposobnost za razsojanje. V predmetnem poglavju pa le-te obravnavamo kot duševne motnje, zaradi katerih ima lahko oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje, kar lahko privede do nevarnosti, ki so konkretizirane v 1. točki prvega odstavka 39. člena ZDZdr. Velja opozoriti, da pri duševnih motnjah v nadaljevanju ne obravnavamo načinov

⁷⁴ C. H. De Kogel, W. M. Scharma, M. Smit, *Civil Law and Neuroscience*, 2014, str. 277f.

njihovega nevroznanstvenega odkrivanja, saj smo le-te obravnavali v prejšnjem poglavju.

Razvojno neravnovesje med posameznimi možganskimi predeli (predvsem pri mladostnikih) načeloma ne more biti razlog za »prisilno hospitalizacijo«. To namreč predstavlja normalnost v (možganskem) razvoju človeka, zato bi bilo pretirano, da bi vsakogar, čigar možganska razvitost ne dosega stopnje razvitosti »odraslih« možganov, »prisilno hospitalizirali«. Da mladoletniki ne bi ogrozili svojega življenja ali življenja drugih ali huje ogrozili svojega zdravlja ali zdravlja drugih ali povzročali hudo premoženjsko škodo sebi ali drugim, so zagotovljeni drugi pravni mehanizmi. Poslovna nesposobnost in omejena poslovna sposobnost onemogočata, da bi mladoletniki sklepali pravne posle, s katerimi bi lahko škodovali sebi ali drugim, deliktna nesposobnost in pogojna deliktna sposobnost, ki (lahko) izključujeta odškodninsko odgovornost mladoletnikov, pa sta kompenzirani z objektivno in subjektivno odgovornostjo staršev. »Prisilna hospitalizacija« bi bila izjemoma utemeljena, če bi razvojno neravnovesje med posameznimi možganskimi predeli (predvsem pri mladostnikih) dosegalo takšne razsežnosti, da druge oblike pomoči in pravni mehanizmi ne bi dosegli svojega namena. Sicer pa obravnavano neravnovesje ne more voditi do »prisilne hospitalizacije«.

Kot razlog za »prisilno hospitalizacijo« lahko izključimo tudi epilepsijo. Drugače pa je z demenco. V posledici progresivnega upada kognitivnih sposobnosti bolniki, diagnosticirani z demenco, postopoma izgubljajo sposobnost samostojnega življenja in življenja v družbi. Vsak, ki se je že srečal z (hudo) dementnim bolnikom, pozna nevarnosti, ki utegnejo nastati z njegovimi ravnanji. Dementni bolniki lahko ogrozijo svoje življenje, življenje drugih, svoje zdravje, zdravje drugih in povzročijo hudo premoženjsko škodo sebi in drugim. Ko odpovedo druge oblike pomoči, predvsem takrat, ko dementni bolniki ostanejo brez družinskih članov, ki bi skrbeli za njih, lahko demenca postane razlog za »prisilno hospitalizacijo«.

Pri zlorabi alkohola, drog in drugih psihoaktivnih snovi je potrebno ločiti dva položaja. Prvi se nanaša na »prisilno hospitalizacijo«, ki je posledica zasvojenosti, drugi pa na »prisilno hospitalizacijo«, ki je potrebna zaradi duševne motnje, ki nastane zaradi strukturnih in funkcijskih sprememb v možganih zaradi zlorabe navedenih snovi. V predmetnem poglavju obravnavamo drugi položaj. Bolezni, simptomi in posledice, ki jih povzročajo alkohol, droge ter druge psihoaktivne snovi,

lahko predstavljajo duševno motnjo, zaradi katere ima odvisnik hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje. To pa lahko privede do nevarnosti, ki so konkretizirane v 1. točki prvega odstavka 39. člena ZDZdr, kar utemeljuje »prisilno hospitalizacijo«. V teoriji nevroprava je poznan primer bolnika, ki je bil na zdravljenju v psihiatrični bolnišnici s privolitvijo. Na zdravljenje je bil sprejet zaradi predhodne odvisnosti od alkohola, nakar sta zdravnik in socialni delavec izrazila mnenje, da je potrebna bolnikova »prisilna hospitalizacija«. Državno tožilstvo je vložilo predlog za sprejem bolnika v oddelek pod posebnim nadzorom. Sklicevalo se je na medicinsko dokumentacijo, iz katere je izhajalo, da bolnik trpi za psiho-organsko motnjo, nastalo zaradi zlorabe (alkohola, op. a.), in kronično kognitivno motnjo zaradi bolezni, ki je prizadela možgane. Toda metode možganskega slikanja (MR) možganske poškodbe niso izkazale. Sodišče predlogu ni ugodilo. Obrazložilo je, da medicinska dokumentacija ne predstavlja zanesljivega dokaza, da so kognitivne motnje izrazite do stopnje, ki bi utemeljevala »prisilno hospitalizacijo«. Dodatno je izpostavilo, da bolnik ni užival alkohola že dve leti in da bi lahko bile kognitivne motnje posledica tumorja, ki se je razvil v njegovih možganih.⁷⁵

Shizofrenija je nedvomno bolezen, ki utemeljuje »prisilno hospitalizacijo«. Vendar je potrebno biti pozoren. Nekdo namreč lahko trdi, da sliši božji glas, ki mu pravi, da je potrebno ubijati zdravnike. Nekdo pa lahko trdi, da mu božji glas šepeta, da je potrebno zdravnike poveličevati. V obeh primerih gre za enako duševno motnjo. Obe osebi namreč trpita za shizofrenijo, zaradi katere slišita neobstoječe glasove. Toda družbeno vrednotenje njunega vedenja ni enako. Vedenje prve osebe ima izrazito negativno konotacijo, medtem ko je vedenje druge osebe vrednotno pozitivno (ali vsaj nevtralno, nikakor pa ne negativno). Zato bo prva oseba duševno motena z vidika znanosti in družbe, druga oseba pa samo z vidika znanosti. Družbena intervencija je namreč potrebna samo pri osebah, ki bi z realizacijo prisluhov ogrozila življenje in zdravje drugih (konkretno zdravnikov). Zato »prisilna hospitalizacija« osebe, katere vedenje ni negativno vrednoteno, čeprav je duševno motena, ne bo niti potrebna niti utemeljena. Legitimna in potrebna bo samo »prisilna hospitalizacija« osebe, ki predstavlja nevarnost za družbo.⁷⁶

⁷⁵ C. H. De Kogel, W. M. Scharma, M. Smit, *Civil Law and Neuroscience*, 2014, str. 280.

⁷⁶ T. Buller, *What Can Neuroscience Contribute to Ethics?*, 2006, str. 64.

»Prisilna hospitalizacija« je morda najbolj utemeljena pri psihopatih. Glede na povečano tveganje odklonskega vedenja, ki je značilna za psihopate, obstaja večja nevarnost, da bi s svojim ravnanjem ogrozili življenje, zdravje in premoženje ljudi. V zvezi s tem se postavi vprašanje, kako zadržati psihopate na zdravljenju v psihiatrični bolnišnici. Zanje je namreč značilno, da imajo povečano sposobnost manipuliranja z drugimi (zdravimi) osebami.⁷⁷ Tako bi lahko bolnik pretental zdravnika, da ne predstavlja več nevarnosti za družbo, čeprav se njegovo duševno zdravje ni spremenilo. ZDZdr omogoča podaljšanje zadržanja v psihiatrični bolnišnici, če je to nujno potrebno za odvrnitev ogrožanja zaradi vzrokov iz prvega odstavka 39. ZDZdr. V ta namen mora direktor psihiatrične bolnišnice predlagati sodišču, da se zadržanje v oddelku pod posebnim nadzorom podaljša (prvi odstavek 70. člena ZDZdr). Sodišče lahko čas zadržanja v oddelku pod posebnim nadzorom podaljša, vsakič največ za šest mesecev (tretji odstavek 70. člena ZDZdr). Za podaljšanje zadržanja psihopatov v psihiatrični bolnišnici bi si lahko pomagali z metodami možganskega slikanja. V eni izmed raziskav so opazovali možgansko aktivnost (fMR) 72 zapornikov, izmed katerih je 16 oseb izkazovalo znake psihopatije. Udeleženci so opazovali slike, ki so prikazovale moralno zavržna dejanja (npr. sežiganje križa s strani skupine KKK), prizore z neprijetno vsebino (npr. skažena roka) in prizore, ki so bili moralno in vsebinsko nevtralni (npr. rokovanje dveh oseb). Med opazovanjem možganske aktivnosti so morali ocenjevati slike, in sicer na vrednostni (moralni) lestvici od 1 do 5. Povprečne ocene zapornikov, ki niso kazali znakov psihopatije, se niso bistveno razlikovale od povprečnih ocen »zapornikov psihopatov«. Vedenjska razlika med njimi je bila neznatna. Toda bistveno drugačna je bila nevrološka slika ocenjevanja. V primerjavi z »zaporniki nepsihopati« so pri zapornikih, ki so kazali znake psihopatije, zaznali zmanjšano možgansko aktivnost v desnem temporalnem korteksu in povečano možgansko aktivnost v amigdali, ki ju povezujemo z moralnim vrednotenjem.⁷⁸ Z metodami možganskega slikanja so nevroznanstveniki ugotovili, da zaporniki, ki navzven niso kazali znakov psihopatije (povprečne ocene), psihopatije v resnici niso uspeli »prikriti«. Izdali so jih namreč rezultati možganskega slikanja. Zgornjo metodo bi lahko uporabili za podaljšanje zadržanja v psihiatrični bolnišnici, kadar bi bolnik manipulativno prikazoval normalne znake vedenja, za družbo pa bi še naprej

⁷⁷ K. A. Kiehl, M. B. Hoffman, *The Criminal Psychopath: History, Neuroscience, Treatment, and Economics*, 2011, str. 355–397.

⁷⁸ C. L. Harenski, K. A. Harenski, M. S. Shane et al., *Aberrant Neural Processing of Moral Violations in Criminal Psychopaths*, 2010, str. 863–874.

predstavljala nevarnost, saj bi zaradi abnormalnosti v možganih lahko ogrožal življenje, zdravje in premoženje drugih. Z metodami možganskega slikanja bi lahko torej zanesljivo ugotovili, da je psihopat še vedno psihopat.

Zgornja metoda bi se lahko preventivno uporabila pri vseh duševnih motnjah, ki imajo nevrološko podlago. Navzven sicer normalni znaki vedenja namreč ne pomenijo, da bolnik s prizadetim duševnim zdravjem ni več nevaren za družbo. Če bi z metodami možganskega slikanja lahko ugotovili, da je posameznikova možganska abnormalnost nespremenjena, bi lahko sklepali, da je še vedno nevaren za družbo, kar bi utemeljevalo podaljšanje »prisilne hospitalizacije«.

4 Zanesljivost uporabe nevroznanstvenih odkritij v sodnih postopkih

Možgani so najbolj kompleksen organ človeškega telesa, zato je kompleksna tudi znanost o možganih.⁷⁹ Toda kompleksnost nevroznanosti na prvi pogled ne koristi pravu. Pravniki namreč nimamo (zadostnega) znanja o možganih, zato lahko pretirano posploševanje kompleksnosti nevroznanosti privede do pretiranega povečevanja nevroznanosti. Ljudje se namreč hitro navdušimo nad slikami, ki prikazujejo možgansko aktivnost. Pretirana navdušenost nad nevroznanstvenimi odkritji je znana kot učinek božičnega drevesa (ang. Christmas tree phenomenon), zaradi katerega dokazom, ki so pridobljeni z metodami možganskega slikanja, pripišemo preveliko dokazno vrednost.⁸⁰ »Tako kot smo lahko prevzeti nad lučkami na božičnem drevesu in na nek način pademo pod vpliv čudovitih barv, ki se prelivajo v njegovi okrasitvi, nas prevzamejo tudi barve na možganskih posnetkih.«⁸¹ Prepričevalna moč slik, ki prikazujejo možgansko aktivnost z različnimi barvami, je pri osebah brez znanja o možganih (pre)velika. To pa lahko privede do redukcionizma, katerega osnovni problem je, da prezre kompleksnost pojavov. Številni pojavi so namreč preveč kompleksni, da bi jih lahko pojasnili na podlagi enostavnejših elementov.⁸² Na človeka in njegovo vedenje navsezadnje ne vplivajo le možgani, ampak tudi okolje, genetika in življenjske izkušnje. Navedeni dejavniki

⁷⁹ G. Marcus, J. Freeman, 2015, *The Ffuture of the Brain, Essays by the World's Leading Neuroscientists*, str. 12.

⁸⁰ O. R. Goodenough, *Law and Cognitive Neuroscience*, 2010, str. 72.

⁸¹ R. Salecl, M. Ambrož, A. Bunta et al., 2015, *Možgani na zatožni klopi*, str. 77.

⁸² A. Kravanja, v: R. Salecl, M. Ambrož, A. Bunta, S. Dolenc, M. Hafner, A. Kravanja, M. M. Plesničar, S. Zgaga, 2015, *Možgani na zatožni klopi*, str. 55.

»puščajo sledove« na možganih, zato je pomembno, da upoštevamo vse dejavnike in ne zapademo v redukcionizem s pretiranim povečevanjem nevroznanosti.⁸³

Upoštevati je potrebno, da možgani ne delujejo na način, da bi lahko posamezne možganske funkcije pripisovali posameznim možganskim predelom. Med posameznimi funkcijami in predeli so namreč številne sistemske povezave, kar pomeni, da lahko isti možganski predeli sodelujejo pri več funkcijah, ena funkcija pa zahteva delovanje več možganskih predelov.⁸⁴ Četudi v določenem možganskem predelu odkrijemo (ali ne odkrijemo) aktivnost, ki jo povezujemo z določeno duševno motnjo, ne moremo neizpodbitno sklepati, da je povečana (ali zmanjšana) možganska aktivnost posledica določene duševne motnje.⁸⁵

Izpostaviti velja nevarnost, da z metodami možganskega slikanja ne bi zaznali določene abnormalnosti, ko bi ta dejansko obstajala.⁸⁶ Z metodami možganskega slikanja bi lahko denimo podali zaključek, da je nekdo obolel za demenco, čeprav ne kaže nobenih kliničnih znakov (npr. upad kognitivnih sposobnosti). Takšno razhajanje med nevroznanostjo in dejanskostjo je seveda problematično. Zastavi se namreč vprašanje, ali verjeti metodam možganskega slikanja ali tistemu, kar dejansko zaznavamo v zunanjem svetu?⁸⁷ Nevroznanstvena odkritja, ki izhajajo iz »možganskih slik«, so navsezadnje odvisna od številnih dejavnikov. Slik, ki prikazujejo možgansko aktivnost, namreč ne ustvarjajo naprave za možgansko slikanje (npr. fMR), ampak ljudje.⁸⁸ Z različnimi barvami obarvana »možganska slika«, ki je rezultat statistične in računalniške obdelave, nikoli ni dejanska preslikava možganske aktivnosti (kot nekakšna fotografija), ampak rezultat številnih (človeških) dejavnikov. Končni dejavnik, ki vpliva na nastanek nevroznanstvenega odkritja, je interpretacija »možganskih slik«. Toda med nevroznanstveniki ni enotnosti niti glede

⁸³ O. R. Goodenough, *Law and Cognitive Neuroscience*, 2010, str. 66.

⁸⁴ J. Harris, N. Mackintosh, G. Ress, 2011, *Brain Waves Module 4: Neuroscience and the Law*, str. 14; Y. Taki, R. Kawashima, *Brain Development in Childhood*, 2012, str. 6.

⁸⁵ Prav tam, str. 26.

⁸⁶ J. M. Eggen, E. J. Laury, *Toward a Neuroscience Model of Tort Law: How Functional Neuroimaging Will Transform Tort Doctrine*, 2012, str. 301.

⁸⁷ F. X. Shen, *The Overlooked History of Neurolaw*, 2016, str. 669.

⁸⁸ J. D. Owen, J. Buckholz, J. D. Schall et al., *Brain Imaging for Legal Thinkers: A Guide for the Perplexed*, dostopno na: <http://sclr.stanford.edu/pdf/jones-brain-imaging.pdf> (25. 4. 2019).

interpretacije, zato se lahko zgodi, da bo enaka »možganska slika« interpretirana na različne načine.⁸⁹

Velja opozoriti tudi na zahtevnost ugotavljanja preteklih dejstev. Z metodami možganskega slikanja namreč zaznavamo sedanja (obstoječa) dejstva. Ker pretekla dejstva v trenutku možganskega slikanja več ne obstajajo, njihova neposredna objektivizacija ni mogoča, lahko pa si pri njihovem ugotavljanju pomagamo z nevroznanstvenimi odkritji. V zadevi, ko je sodišče o tožnikovi sposobnosti za razsojanje v preteklosti (ob sklenitvi registrirane partnerske zveze) odločalo na podlagi izvedenskega mnenja, ki je nastalo med sojenjem, bi lahko o (ne)razsodnosti zanesljivo sklepali le, če bi izvedensko mnenje obsegalo tudi nevrološko stanje tožnika ob sklenitvi registrirane partnerske zveze. V časovnem obdobju od sklenitve registrirane partnerske zveze do nastanka izvedenskega mnenja bi se namreč tožnikovo stanje lahko že poslabšalo. Toda nerazsodnost v trenutku nastanka izvedenskega mnenja indicira, da je ta obstajala tudi ob sklenitvi registrirane partnerske zveze. Je pa potrebno nerazsodnost v preteklosti dokazovati (še) z drugimi dokazi, zato je nevroznanost pri tem zgolj pomožnega pomena.

Podobno velja pri objektivizaciji prihodnjih dejstev. Ta namreč v trenutku možganskega slikanja še ne obstajajo, zato njihova neposredna objektivizacija ni mogoča. Če iz »možganske slike« izhaja strukturna ali funkcijska abnormalnost možganov, je negotovo, ali bo ta obstajala tudi v prihodnje.⁹⁰ Metode možganskega slikanja bi lahko uporabili za podaljšanje zadržanja v psihiatrični bolnišnici, kadar bi psihopat manipulativno prikazoval normalne znake vedenje, za družbo pa bi še naprej predstavljal nevarnost, saj bi lahko zaradi abnormalnosti v možganih ogrožal življenje, zdravje in premoženje drugih. V takšnem primeru bi o obstoju prihodnjega dejstva (nevarnost) sklepali na podlagi obstoječega dejstva (strukturne in funkcijske možganske spremembe), ki bi ga ugotovili z metodami možganskega slikanja, vendar pa tudi takšno sklepanje ni popolnoma zanesljivo.

⁸⁹ J. M. Eggen, E. J. Laury, *Toward a Neuroscience Model of Tort Law: How Functional Neuroimaging Will Transform Tort Doctrine*, 2012, str. 300; R. Salecl, M. Ambrož, A. Bunta et al., 2015, *Možgani na zatožni klopi*, str. 77.

⁹⁰ O. R. Goodenough, *Law and Cognitive Neuroscience*, 2010, str. 66.

Navedene omejitve opominjajo, kako pomembno se je izogniti pretiranemu povečevanju nevroznanosti. Iz zgodovine se lahko naučimo, da novih (nevro)znanstvenih odkritij ne smemo zagrabit prehitro.⁹¹ Pretirano navdušenje nad znanostjo, ki ne dosega zadostne zrelosti, namreč ni koristno niti za znanost niti za družbo. Toda posamezna nevroznanstvena odkritja, ki so bila obravnavana v predmetnem prispevku, so že uporabna v civilnem dokaznem pravu, saj zagotavljajo zanesljivejšo objektivizacijo pravno relevantnih subjektivnih dejstev. Pri ugotavljanju dejavnikov, ki vplivajo na sposobnost razumeti pomen in posledice svojih dejanj, si lahko sodišče poleg tradicionalnih metod pomaga z metodami možganskega slikanja, ki zagotavljajo zanesljivejše ugotavljanje možganskih poškodb, demence, epilepsije, zlorabe škodljivih snovi, shizofrenije, psihopatije in drugih dejavnikov, ki vplivajo na posameznikovo (ne)razsodnost. Navedene nevrološke bolezni in stanja, ki lahko prizadenejo sposobnost za razsojanje, predstavljajo tudi duševne motnje, zaradi katerih ima oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje, kar lahko privede do nevarnosti, ki so konkretizirane v 1. točki prvega odstavka 39. člena ZDZdr. Pri ugotavljanju in identifikaciji duševnih motenj si lahko prav tako pomagamo z metodami možganskega slikanja.

Nevropravniki (verjetno) ne bodo revolucionarizirali prava, ampak bodo nosilci njegove evolucije. Pretekli poskusi uporabe nevroznanstvenih odkritij v civilnem dokaznem pravu so bili namreč odvisni od stopnje nevroznanstvenega spoznanja, ki je obstajala v preteklosti. Toda naše védenje o možganih se eksponentno povečuje. Sodobna nevroznanost namreč predstavlja interdisciplinarno področje, katerega namen je obogatiti znanje o možganih. In to znanje ne predstavlja konkurence tradicionalnim znanstvenim vedam. Nevroznanstvene metode so komplementarne tradicionalnim metodam, katerih skupna uporaba lahko zagotovi zanesljivejšo objektivizacijo pravno relevantnih subjektivnih dejstev.

Za civilno dokazno pravo je navsezadnje nevroznanstvena (ne)zanesljivost drugotnega pomena. Osrednjega pomena je materialna resnica. Načelo materialne resnice zahteva, da sodišče vsako sporno dejstvo, ki je pomembno za odločitev, ugotovi do najvišje možne stopnje materialne resnice. In če obstaja nevroznanstveno odkritje, ki omogoča zanesljivejšo objektivizacijo pravno relevantnih subjektivnih

⁹¹ F. X. Shen, *The Overlooked History of Neurolaw*, str. 690.

dejstev, načelo materialne resnice utemeljuje njeno uporabo. Takšno odkritje namreč omogoča, da materialno resnico ugotovimo z višjo stopnjo zanesljivosti. In nevroznanstvena odkritja, čeprav niso povsem (nevroznanstveno) zanesljiva, to tudi omogočajo. Argumentacija, da objektivizacija pravno relevantnih subjektivnih dejstev mora temeljiti na tradicionalnih metodah, ker nevroznanstvena odkritja niso dovolj zanesljiva, ni prepričljiva. Niti tradicionalne metode namreč niso zanesljive. Če lahko z metodami možganskega slikanja materialno resnico ugotovimo z višjo stopnjo zanesljivosti, njihovo uporabo utemeljuje načelo materialne resnice, omogoča pa načelo proste presoje dokazov. Če bi se tradicionalnim metodam kot komplementarna pridružila nevroznanstvena metoda, bi bila dokazna ocena zanesljivejša, natančnejša in bližje materialni resnici.

5 Zaključek

Svetovna zakladnica znanja o možganih še (zdaleč) ni napolnjena, čeprav je zadnjega pol stoletja videnje o možganih obogatilo bolj kot preostala zgodovina nevroznanosti skupaj. Eksplozivni razvoj (nevro)znanosti in veliko število znanstvenikov, ki se ukvarjajo z raziskovanjem možganov, sta dejavnika, zaradi katerih bo nadaljnji razvoj nevroznanosti še intenzivnejši. Metode možganskega slikanja se bodo postopoma izpopolnile, v posledici česar se bo povečalo število (zanesljivih) nevroznanstvenih odkritij, ki se bodo lahko uporabile pri objektivizaciji nerazsodnosti in duševnega zdravlja.

Posamezna odkritja sodobne nevroznanosti so že uporabna v civilnem dokaznem pravu, saj zagotavljajo zanesljivejšo objektivizacijo pravno relevantnih subjektivnih dejstev. Pri ugotavljanju dejavnikov, ki vplivajo na sposobnost razumeti pomen in posledice posameznikovih dejanj, metode možganskega slikanja zagotavljajo zanesljivejše ugotavljanje (ne)razsodnosti. Dejstvo je namreč, da se razvoj posameznih možganskih predelov ne zaključí sočasno. Razvoj amigdale se tako zaključí v zgodnjem mladostništvu, prefrontalni korteks pa se (dokončno) razvije šele sredi dvajsetih let. Posledično se možgani mladostnikov strukturno in funkcionalno razlikujejo od (dokončno razvitih) možganov odraslih, kar močno vpliva na sposobnost za razsojanje. Na posameznikovo (ne)razsodnost pa vplivajo tudi možganske poškodbe, demenca, epilepsija, zloraba škodljivih snovi, shizofrenija, psihopatija in drugi dejavniki, katerih zanesljivejšo objektivizacijo omogočajo metode možganskega slikanja. Navedene nevrološke bolezni in stanja, ki

lahko prizadenejo sposobnost za razsojanje, lahko predstavljajo tudi duševne motnje, zaradi katerih ima lahko oseba hudo moteno presojo realnosti in sposobnost obvladovati svoje ravnanje, kar lahko privede do nevarnosti, ki so konkretizirane v 1. točki prvega odstavka 39. člena ZDZdr. Pri ugotavljanju in identifikaciji duševnih motenj si lahko prav tako pomagamo z metodami možganskega slikanja, kar pomeni, da nevroznanstvena odkritja omogočajo zanesljivejšo objektivizacijo tudi duševnih motenj.

Razvojno neravnovesje med posameznimi možganskimi predeli (predvsem pri mladostnikih), možganske poškodbe, demenca, zloraba škodljivih snovi (alkohol, droge ...), shizofrenija in psihopatija so dejavniki, ki so pomembni pri ugotavljanju nerazsodnosti in duševnega zdravlja. Navedene nevrološke bolezni in stanja so izrazito subjektivne narave, v posledici česar lahko z uporabo nevroznanstvenih odkritij dosežemo njihovo zanesljivejšo objektivizacijo. Zaključimo lahko, da imata nerazsodnost in duševno zdravje – kot pravna koncepta – nesporno podlago v nevroznanosti, kar pomeni, da njena odkritja predstavljajo zanesljivo orodje v rokah sodišča, ko je to soočeno z ugotavljanjem deliktne in poslovne sposobnosti ter oporočne in ženitne sposobnosti kot posebni vrsti poslovne sposobnosti, kakor tudi pri odločanju o »prisilni hospitalizaciji«.

Kljub morebitnim pomislekom in omejitvam interdisciplinarno področje nevroznanosti in prava že obstaja. Prepričani smo, da nevropravo ne bo zašlo v slepo ulico, ampak se bo razvijalo z nadaljnjim razvojem nevroznanosti. Zato je toliko bolj pomembno, da se pripravimo na uporabo in omejitve pri uporabi nevroznanstvenih odkritij v civilnem dokaznem pravu.

Literatura

- Blair James R., Psychopathy: Cognitive and Neural Dysfunction, *Dialogues in Clinical Neuroscience*, Let. 15 (2015), št. 2, str. 181–191.
- Blakemore Sarah-Jayne, Robbins Trevor W., Decision-Making in the Adolescent Brain, *Nature Neuroscience*, Let. 15 (2015), št. 9, str. 1184–1191.
- Buckley Peter F., Neuroimaging of Schizophrenia: Structural Abnormalities and Pathophysiological Implications, *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, Let. 1 (2005), št. 3, str. 193–204.
- Buller Tom, What Can Neuroscience Contribute to Ethics?, *Journal of Medical Ethics*, Let. 32 (2006), št. 2, str. 63–64.
- Crews Fulton T., Alcohol-Related Neurodegeneration and Recovery, *Alcohol Research & Health*, Let. 31 (2008), št. 4, str. 377–388.

- Cunningham Liz E., McGuinness Bernadette, Herron Brian, Passmore Peter A., *Dementia*, *Ulster Medical Journal*, Let. 84 (2015), št. 2, str. 79–87.
- De Kogel C. H., Schrama Wendy M., Smit Monika, *Civil Law and Neuroscience, Psychiatry, Psychology and Law*, Let. 21 (2014), št. 2, str. 272–285.
- Duong Silvia, Patel Tejal, Chang Feng, *Dementia: What Pharmacists Need to Know*, *Canadian Pharmacists Journal*, Let. 150 (2017), št. 2, str. 118–129.
- Eggen Jean Macchiaroli, Laury Eric J., *Toward a Neuroscience Model of Tort Law: How Functional Neuroimaging Will Transform Tort Doctrine*, *The Columbia Science & Technology Law Review*, Let. XII (2012), str. 235–306.
- Ferri Clausa P., Prince Martin, Brayne Carol, Brodaty Henry et al., *Global Prevalence of Dementia: A Delphi Consensus Study*, *Lancet*, Let. 9503 (2005), št. 366, str. 2112–2117.
- Goodenough Oliver R., Tucker Micaela, *Law and Cognitive Neuroscience*, Let. 6 (2010), str. 61–92.
- Gogtay Nitin, Giedd Jay N., Luck Leslie, Hayashi Kiralee M. et al., *Dynamic Mapping of Human Cortical Development During Childhood Through Early Adulthood*, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Let. 101 (2004), št. 21, str. 8174–8179.
- Harenski Carla L., Harenski Keith A., Shane Matthew S., Kiehl Kent A., *Aberrant Neural Processing of Moral Violations in Criminal Psychopaths*, *Journal of Abnormal Psychology*, Let. 119 (2010), št. 4, str. 863–874.
- Harris John, Mackintosh Nicholas, Ress Geraint, Rose Nikolas, Rutter Michael, et al., *Brain Waves Module 4: Neuroscience and the Law*, The Royal Society, London 2011.
- Hartley Catherine A., Somerville Leah H., *The Neuroscience of Adolescent Decision-Making, Current Opinion in Behavioral Sciences*, Let. 5 (2015), str. 108–115.
- Jentsch David J., Taylor Jane R., *Impulsivity Resulting From Frontostriatal Dysfunction in Drug Abuse: Implications for the Control of Behavior by Reward-Related Stimuli*, *Psychopharmacology*, Let. 146 (1999), št. 4, str. 373–390.
- Jones Owen D., Buckholtz Joshua, Schall Jeffrey D., Marois Rene, *Brain Imaging for Legal Thinkers: A Guide for the Perplexed*, *Stanford Technology Law Review*, Let. 5 (2009), dostopno na: <http://stlr.stanford.edu/pdf/jones-brain-imaging.pdf> (25. 4. 2019).
- Juhart Miha, Možina Damjan, Novak Barbara, Polajnar-Pavčnik Ada, Žnidaršič Skubic Viktorija, *Uvod v civilno pravo*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2011.
- Kiehl Kent A., Hoffman Morris B., *The Criminal Psychopath: History, Neuroscience, Treatment, and Economics*, *Jurimetrics*, Let. 51 (2011), št. 4, str. 355–397.
- Marcus Gary, Freeman Jeremy, *The Future of the Brain: Essays by the World's Leading Neuroscientists*, Princeton University Press, Princeton 2015.
- McAllister Thomas W., *Neurobiological Consequences of Traumatic Brain Injury*, *Dialogues in Clinical Neuroscience*, Let. 13 (2013), št. 3, str. 287–300.
- National Institute of Mental Health, *Schizophrenia*, dostopno na: <http://www.nimh.nih.gov/health/publications/schizophrenia-easy-to-read/nimh-schizophrenia-quadfold.pdf> (13. 4. 2019).
- Patel Krishna R., Cherian Jessica, Gohil Kunj, Atkinson Dylan, *Schizophrenia: Overview and Treatment Options*, *Pharmacy and Therapeutics*, Let. 39 (2014), št. 9, str. 638–645.
- Pavčnik Marijan, *Teorija prava*, GV Založba, Ljubljana 2013.
- Plavšak Nina, Juhart Miha, Vrenčur Renato, *Obligacijsko pravo: splošni del*, GV Založba, Ljubljana 2009.
- Salecl Renata, Ambrož Matjaž, Bunta Aleš, Dolenc Sašo et al., *Možgani na zatožni klopi*, GV Založba, Ljubljana 2015.
- Shen Francis X., *The Overlooked History of Neurolaw*, *Fordham Law Review*, št. Let. 85 (2016), št. 2, str. 667–695.
- Staffaroni Adam M., Elahi Fanny M., McDermott Dana, Marton Kacey, Karageorgiou Elissaios et al., *Neuroimaging in Dementia*, *Seminars in Neurology*, Let. 37 (2017), št. 5, str. 510–537.
- Stafstrom Carl E., Carmant Lionel, *Seizures and Epilepsy: An Overview for Neuroscientists*, *Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine*, Let. 5 (2015), št. 6, dostopno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4448698/> (11. 4. 2019).

- Steinberg Laurence, The Influence of Neuroscience on US Supreme Court Decisions About Adolescents' Criminal Culpability, *Nature Reviews Neuroscience*, Let. 14 (2013), str. 513–518.
- Šešok Sanja, Grabljevec Klemen, Nezgodne možganske poškodbe — tiha epidemija z dolgosežnimi posledicami, *JAMA*, Let. 18 (2018), št. 5, str. 199–201.
- Taki Yasuyuki, Kawashima Ryuta, Brain Development in Childhood, *The Open Neuroimaging Journal*, Let. 6 (2012), str. 103–110.
- Van Leijenhorst Linda, Moor Bregtje Gunther, De Macks Zdena A. O., Rombouts Serge A, R. B., Westenberg Michiel P., Crone Eveline A., Adolescent Risky Decision-Making: Neurocognitive Development of Reward and Control Regions, *NeuroImage*, Let. 51 (2001), št. 1, str. 345–355.
- Wheeler Anne L., Voineskos Aristotle N., A Review of Structural Neuroimaging in Schizophrenia: From Connectivity to Connectomics, *Frontiers in Human Neuroscience*, Let. 8 (2014), str. 1–18.
- Zahr Natalie M., Pfefferbaoum Adolf, Alcohol's Effects on the Brain: Neuroimaging Results in Humans and Animal Models, *Alcohol Research*, Let. 38 (2007), št. 2, str. 183–206.
- Zupančič Karel, Žnidaršič Skubic Viktorija, *Dedno pravo* (3. izdaja), Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2009.

SUMMARY

This paper discusses the neurological basis of impaired judgement and mental health. The ability of tort and legal capacity, including testamentary and marital capacity, depends on the (non)existence of impaired judgement, while the absence of mental health is a precondition for »involuntary hospitalization«, which represents a major interference with human rights and fundamental freedoms. Developmental imbalance between individual brain areas (especially in adolescents), brain damage, epilepsy, dementia, substance abuse (alcohol, drugs ...), schizophrenia and psychopathy are factors that strongly affect the ability to understand the meaning and consequences of legal actions. On the other hand, the abovementioned factors can represent mental disorders, due to which a person has a severely impaired assessment of reality and the ability to control its behavior, which can lead to »involuntary hospitalization«. But impaired judgement and mental health - as legal concepts - are highly subjective in nature. In order to reliably ascertain those facts, the court has to achieve their objectification.

The author argues that the use of neuroscientific discoveries can increase the reliability in ascertaining legally relevant subjective facts. Since the listed neurological diseases and conditions are of a highly subjective nature, their reliable objectification can be achieved by using neuroscientific discoveries. Neuroscientists have found that the adolescent brain is structurally and functionally different from the (fully developed) adult brain. Increased emotional responses and impulsivity, which accompany adolescents on a daily basis and lead to decisions they would not make as adults, are the result of imbalance between individual brain areas. Because the adolescent brain is not (fully) developed, adolescents are not (fully) capable of judgment. Although the developmental imbalance between individual brain areas (normally) causes impaired judgement, this cannot, as a rule, be a reason for »involuntary hospitalization«. Developmental imbalances are normally occurring in the development of human brain. »Involuntary hospitalization« would be exceptionally justified if the developmental imbalance between individual brain areas (especially in adolescents) reached such proportions that other forms of assistance and legal mechanisms would not achieve their purpose. Brain injuries can also cause (permanent or temporary) impaired judgement and loss of mental health. Those injuries can be ascertained with the help of brain imaging methods. Therefore, brain injuries represent legally relevant subjective facts, the identification of which is undoubtedly more reliable with the use of neuroscientific discoveries. Unlike impaired judgement, that can occur due to brain injuries and can be permanent or temporary, impaired judgement, that occurs due to dementia is permanent. The causes of dementia can be discovered with the help of brain imaging methods, even before cognitive abilities

begin to decline. Impaired judgement will occur when the clinical signs of dementia progress to the point where the patient will not be able to understand the meaning and consequences of his legal actions. Dementia can also lead to loss of mental health. As a result of decline in cognitive abilities, patients diagnosed with dementia gradually lose their ability to live independently, therefore »involuntary hospitalization« could be justified. The use of brain imaging methods also helps to reliably diagnose epilepsy, which can lead to (temporary) impaired judgement. However, epilepsy cannot justify »involuntary hospitalization«, as it is not a fact that would exclude mental health. Undoubtedly, symptoms and consequences caused by alcohol abuse can affect the ability to understand the meaning and consequences of legal actions. The use of brain imaging methods (MRI) can help to detect brain damages caused by alcohol abuse, that can lead to impaired judgement. In the case of alcohol abuse, which results in »involuntary hospitalization«, it is necessary to distinguish between two situations. The first refers to »involuntary hospitalization« due to alcohol addiction and the second to »involuntary hospitalization« due to mental disorders caused by structural and functional changes in the brain as a consequence of alcohol abuse. In the second case, the use of brain imaging methods can help to determine the absence of mental health. Furthermore, brains of patients diagnosed with schizophrenia structurally and functionally differ from »healthy« brains. The detection of structural and functional abnormalities has become more reliable with advances made in neuroscience. The use of brain imaging methods can help to detect the neurological basis of schizophrenia. Patients diagnosed with schizophrenia are generally unable to understand the meaning and consequences of their legal actions, therefore schizophrenia is undoubtedly a disease that justifies »involuntary hospitalization«. It is also worth mentioning patients diagnosed with psychopathy (psychopaths). They are characterized by emotional deficit and increased risk of deviant behavior. Neuroscientists have found that brains of psychopaths structurally and functionally differ from »healthy« brains. »Involuntary hospitalization« is undoubtedly justified with psychopaths. Given the increased risk of deviant behavior that is a characteristic of psychopaths, there is a greater risk that their actions would endanger people's lives, health and property. Since impaired judgement and mental health - as legal concepts - have a neurological basis, neuroscientific discoveries are an effective tool in the hands of the court when faced with the ability of tort and legal capacity, including testamentary and marital capacity, as well as »involuntary hospitalization«.